
ΟΙ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΟΥΣ
Μια κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση
της κοινωνικής τους επιρροής

Είναι γνωστό ότι η εξέλιξη μιας επιστήμης είναι συνάρτηση της κοινωνίας που τη δημιουργεί.¹ Καταλαβαίνουμε λοιπόν γιατί η κοινωνική ψυχολογία ασχολείται ιδιαίτερα με τα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής, και τα τελευταία χρόνια, ειδικότερα με την κοινωνική επιρροή των μειονοτήτων. Σκοπός αλλά κι ο ίδιος ο λόγος ύπαρξης της κοινωνικής ψυχολογίας είναι η μελέτη κοινωνικών φαινομένων, και πιο συγκεκριμένα η διερεύνηση των διαφόρων *κοινωνιοψυχολογικών*² μηχανισμών που διέπουν κάθε φαινόμενο υπαγόμενο στην «κοινωνική πραγματικότητα». Μια απλή αναφορά σ' αυτήν αρκεί άλλωστε για να διασαφηστεί η ιδιαιτερότητα των μηχανισμών κοινωνικής επιρροής, αυτής δηλαδή της διαδικασίας που «συνίσταται στην τροποποίηση —ως προς ένα κοινό αντικείμενο ή ερέθισμα— των γενικότερων μηχανισμών εκτίμησης, αντίληψης και μνήμης, και είναι το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ δύο ατόμων, δύο ομάδων, κλπ.» (Faucheux και Moscovici, 1967, 337).

Η ιστορία μας μαθαίνει λοιπόν ότι υπήρχαν πάντοτε κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες, που επιχειρούσαν —κι επιχειρούν ακόμη— να ασκήσουν κοινωνική επιρροή για να διασώσουν τα προνόμιά τους και να διατηρήσουν τον έλεγχο, κάτω από τον οποίο κρατούν τις κοινωνικά υποδεέστερες και καταπιεσμένες ομάδες. Μας μαθαίνει ακόμη ότι οι ομάδες αυτές, παρ' όλη την καταπίεση που υφίστανται και τη μειονεκτική θέση στην οποία βρίσκονται, δεν έ-

* Επίκουρος καθηγητής Παντείου ΑΣΠΕ.

1. Μπορούμε να πούμε (βλ. Moscovici, 1981) ότι οι μόνες κοινωνικές επιστήμες που επηρέασαν την ιστορία και δεν αποτελούν δημιούργημά της, είναι η πολιτική οικονομία κι η ψυχολογία των μαζών.

2. Για μια εκτενέστερη συζήτηση αυτών των κοινωνιοψυχολογικών μηχανισμών και γενικότερα της κοινωνιοψυχολογικής προσέγγισης των κοινωνικών φαινομένων, βλ. Παπαστάμου, 1979β.

χουν αναγκαστικά, όπως υποστηρίζουν οι «κλασικές» και «παραδοσιακές» κοινωνιοψυχολογικές εργασίες, παθητική στάση. Αντίθετα, πολύ συχνά είναι αυτές που γίνονται καταλύτες της κοινωνικής αλλαγής.

Αυτές οι καταπιεσμένες, μειονεκτικές, υπό εκμετάλλευση και περιθωριακές κοινωνικές ομάδες έχουν τη δύναμη να θέσουν σε αμφισβήτηση τις κυρίαρχες νόρμες. Προτείνουν νέες αξίες, που έρχονται σε ριζική διάσταση με την άρχουσα ιδεολογία, και αγωνίζονται να νομιμοποιήσουν τις απόψεις τους, να επιβάλλουν το σκεπτικό τους και ν' αναγνωριστούν τα δικαιώματά τους. Επιχειρούν να προσηλυτίσουν και προσπαθούν με κάθε μέσο να σπάσουν την αδιαφορία της «σιωπηρής πλειοψηφίας», να ταράξουν την ησυχία της πλειοψηφίας που κατέχει την εξουσία και να άρουν την ατιμωρησία της. Τα ιστορικά παραδείγματα είναι τόσα ώστε δεν είναι δυνατό ν' αρνηθούμε την ύπαρξη —και τη σπουδαιότητα— αυτών των φαινομένων.

Έχουμε να κάνουμε λοιπόν με δύο διαφορετικές κοινωνικές ολότητες: την πλειοψηφία και τις μειονότητες. Ποιοι είναι οι κοινωνιοψυχολογικοί μηχανισμοί που μας επιτρέπουν να κατανοήσουμε τη λειτουργία και την αποτελεσματικότητα της δράσης τους; Αυτό είναι το ερώτημα στο οποίο θέλησαν να απαντήσουν τόσο οι κλασικές έρευνες πάνω στην κοινωνική επιρροή της πλειοψηφίας, όσο κι οι πιο πρόσφατες έρευνες που ασχολούνται με τη δράση —και την κοινωνική επιρροή— των μειονοτήτων.

Οι πρώτες έρευνες ενδιαφέρθηκαν για τον τρόπο με τον οποίο πετυχαίνει η πλειοψηφία να διατηρήσει την ήδη υπάρχουσα κοινωνική ισορροπία, που αποτελεί και τη βασική εγγύηση της παντοδυναμίας της. Θέλησαν να δουν πώς διαιωνίζει την επιβολή της στις καταπιεσμένες κοινωνικές ομάδες, και πώς τις αναγκάζει να συμμορφωθούν στις νόρμες και τους κοινωνικούς κανόνες που η ίδια θέσπισε. Πώς, με άλλα λόγια, μπορεί ν' απορροφήσει την κοινωνική παρέκκλιση ορισμένων κοινωνικών φορέων και να εξασφαλίσει με αυτόν τον τρόπο την κοινωνική ομοιομορφία που της είναι απαραίτητη για να επιβιώσει.

Όσο για τις έρευνες, σχετικά με την επιρροή των μειονοτήτων, το αντικείμενο τους είναι ο τρόπος με τον οποίο αυτές οι κοινωνικές ομάδες (που εξ ορισμού είναι υποταγμένες, βρίσκονται σε αδυναμία να ασκήσουν οποιαδήποτε μορφή εξουσίας, και έχουν χάσει μέχρι και την ίδια τους την κοινωνική ταυτότητα) φτάνουν στο σημείο να αμφισβητούν το αλάθητο των κοινωνικών κανόνων της πλειοψηφίας, να ρίχνουν ή ακόμα και να παίρνουν την εξουσία, να επιβάλλονται, τέλος, σ' αυτούς ακριβώς, που μέχρι πρωτύτερα αρνιόντουσαν να τις λάβουν υπόψη τους, ως αυτόνομες κοινωνικές ολότητες με δικό τους σκεπτικό και ιδιαιτερότητα.

1. ΚΛΑΣΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΠΑΝΩ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΡΡΟΗ:
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΡΡΟΗ = ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΗΣ ΠΛΕΙΟΨΗΦΙΑΣ
= ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗ

α. Η εξάρτηση, θεμελιώδης πηγή κοινωνικής επιρροής

Η έννοια αυτή της εξάρτησης αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο των ερευνών που ασχολούνται με την επιρροή της πλειοψηφίας. Ο ορισμός της εξάρτησης ως πηγής επιρροής, απορρέει από την αντίληψη των ερευνητών που εγγράφονται σ' αυτό το μονοσήμαντο και μονοδιάστατο μοντέλο κοινωνικής επιρροής, σύμφωνα με την οποία όσοι ανήκουν σε μια μειονότητα (και στην προκειμένη περίπτωση «παρεκκλίνουν κοινωνικά») δεν έχουν άλλη επιλογή από την κοινωνική συμμόρφωση ή την κοινωνική παρέκκλιση. Η έννοια της εξάρτησης εμφανίζεται συστηματικά σαν να ήταν ο μηχανισμός-δικλείδα κάθε διαδικασίας κοινωνικής επιρροής.

Σύμφωνα με τις έρευνες αυτές μπορούμε να διακρίνουμε δύο είδη εξάρτησης. Τη θεσμική εξάρτηση, που μπορεί να είναι είτε ατομική (αρμοδιότητα της πηγής κοινωνικής επιρροής κλπ.) είτε συλλογική (πλειοψηφία...), και που ανάγει τις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής σε σχέσεις εξουσίας, όπου παράγοντες σαν το κοινωνικό ανάστημα ή την αρμοδιότητα της πηγής κοινωνικής επιρροής παρεμβαίνουν καθοριστικά κι έχουν σημαντικό αντίκτυπο στην επίλυση μιας παρόμοιας αλληλεπίδρασης. Από τη μια μεριά, η «ευνοϊκή θέση» που κατέχει η πλειοψηφία, σε μια δοσμένη κοινωνική δομή, της αποδίδει ένα ορισμένο κύρος, πράγμα που της επιτρέπει να επηρεάσει όσους δεν έχουν την ίδια κοινωνική προβολή. Από την άλλη, η υπεροχή, που συνήθως αποδίδεται σ' έναν «ειδήμονα», και η αρμοδιότητα, που είναι άμεση απόρροιά της, ενεργούν προς την ίδια κατεύθυνση, αναγκάζοντας τους «αδαιείς» να συμμορφωθούν και ν' αποδεχτούν τα λεγόμενά του.

Κατά γενικό κανόνα, αυτοί που είναι στην κορυφή της ιεραρχίας ασκούν περισσότερη επιρροή απ' αυτούς που βρίσκονται χαμηλότερα στην κλίμακα αξιών. Αυτό ακριβώς έδειξαν οι έρευνες των Hurvey και Consalvi (1960) καθώς κι οι εργασίες των Back και Davis (1965). Αλλά κι οι έρευνες του Milgram (1974), αναφορικά με το φαινόμενο υποταγής, υποδεικνύουν πως ο παράγοντας που ευνοεί την αρμοδιότητα, την ανάγει σε αυθεντία και την καθιστά ικανή να κάνει τους ανθρώπους να υποτάσσονται, δεν είναι παρά το κύρος.

Η άλλη μορφή εξάρτησης αφορά κυρίως την «ανάγκη τρίτων που νιώθουν οι άνθρωποι» τα ερωτήματα στα οποία θέλησαν να απαντήσουν οι εργασίες που ασχολήθηκαν μ' αυτή τη μορφή εξάρτησης είναι τα ακόλουθα: Ποιοι είναι αυτοί που υφίστανται την κοινωνική επιρροή; Ποιες συνθήκες εν-

τήνουν αυτή την ανάγκη των ανθρώπων ν' αποδέχονται τις απαντήσεις τρίτων, και κατά συνέπεια ποιες συνθήκες καθιστούν αποτελεσματικότερη αυτή τη διαδικασία κοινωνικής επιρροής;

Οι εργασίες που εμπνεύστηκαν απ' αυτό το μονοσήμαντο θεωρητικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής, δεν αντιμετωπίζουν κατά κανόνα παρά δύο πιθανές αντιδράσεις σ' αυτήν την κοινωνική επιρροή της πλειοψηφίας: την κοινωνική συμμόρφωση ή την ανεξαρτησία. Και οι ερευνητές ακόμα που επιχειρούν να μειώσουν κάπως τον αφοριστικό χαρακτήρα αυτής της αντιμετώπισης, δεν κατορθώνουν να αποβάλλουν αυτή την αντίληψη για τα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής. Στάση που, κατά τη γνώμη μας, οφείλεται στο θεωρητικό αξίωμα —στο οποίο αναφέρονται με τρόπο λίγο-πολύ άμεσο, οι ερευνητές αυτοί—, σύμφωνα με το οποίο η εξάρτηση είναι ο μηχανισμός που κατεξοχήν διέπει κάθε διαδικασία κοινωνικής επιρροής.

Ας πάρουμε για παράδειγμα την περίπτωση του Kelman (1958), για τον οποίο η κοινωνική συμμόρφωση προσλαμβάνει διαφορετική σημασία σε συνάρτηση με τους διαφορετικούς μηχανισμούς στους οποίους αναφέρεται και που εξαρτώνται από τις ιδιαίτερες κάθε φορά (ανάλογα με τις κοινωνικές περιστάσεις στις οποίες εντάσσονται) κοινωνικές σχέσεις. Διακρίνει έτσι τρεις διαβαθμίσεις κοινωνικής συμμόρφωσης: την υποταγή, όταν η σχέση επιρροής βασίζεται στην εξουσία· την ταύτιση, όταν τα υποκείμενα επιθυμούν να διατηρήσουν καλές σχέσεις με την πηγή επιρροής· και την εσωτερικήευση, ο μηχανισμός της οποίας συνίσταται στην αφομοίωση μιας νέας πληροφορίας στο σύστημα αξιών του υποκειμένου.

Παρά το γεγονός όμως ότι ο ερευνητής αυτός κατορθώνει να ξεφύγει απ' αυτόν το δυισμό των απαντήσεων στην πίεση που ασκεί μια πηγή επιρροής, «κοινωνική συμμόρφωση» δηλαδή ή «μη-συμμόρφωση», οι ερμηνευτικοί μηχανισμοί που επικαλείται για να εξηγήσει τις τρεις μορφές συμμόρφωσης, θα μπορούσε κάλλιστα να υπαχθούν στις διαφορετικές μορφές εξάρτησης. Κατά πόσο μάλλον που προσπαθεί να δείξει ότι όσο οι διαδοχικές εξαρτήσεις προστίθενται η μια στην άλλη, τόσο περισσότερο η κοινωνική συμμόρφωση γίνεται εντονότερη (χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η εσωτερικήευση).

Αλλά και άλλοι ερευνητές που ασχολήθηκαν ειδικότερα με τις διαφορετικές μορφές που μπορεί να προσλάβει η συμπεριφορά «μη-συμμόρφωσης», ακολουθούν, μας φαίνεται, τον ίδιο συλλογισμό. Παράδειγμα η περίπτωση του Allport (1934) και των Walker και Heyn (1962) που τοποθετούν τη συμμόρφωση στον ένα πόλο μιας κλίμακας πιθανών συμπεριφορών και τη μη-συμμόρφωση στον άλλο. Θεωρούν πιο συγκεκριμένα ότι αυτοί οι δύο ακραίοι πόλοι περιλαμβάνουν πλήθος συμπεριφορών που λίγο-πολύ παρεκκλίνουν, κι ότι η πιο ακραία και απόλυτη μορφή τους είναι η μη-συμμόρφωση.

Το ίδιο συμβαίνει και με τον Crutchfield (1959). Σύμφωνα μ' αυτόν τον ερευνητή, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τρεις μορφές αντίδρασης στην πίεση που ασκεί μια πηγή κοινωνικής επιρροής: την κοινωνική συμμόρφωση, την ανεξαρτησία και την αντι-συμμόρφωση. Δεν πρόκειται εδώ για μια κλίμακα ή διαβάθμιση πιθανών συμπεριφορών, αλλά μάλλον για ένα τρίγωνο, η κάθε πλευρά του οποίου θα αντιπροσώπευε έναν απ' τους τρεις διαφορετικούς τρόπους αντίδρασης στην πίεση αυτή.

Ο Willis (1965) τέλος, πρότεινε ένα άλλο μοντέλο («Diamont Model») που ξεχωρίζει τέσσερις πιθανές απαντήσεις σ' αυτήν την πίεση κοινωνικής συμμόρφωσης: τη συμμόρφωση, την ανεξαρτησία, την αντι-συμμόρφωση και τη μεταβλητικότητα. Τη μια δι-πολική διάσταση την αντιπροσωπεύουν η συμμόρφωση και η αντι-συμμόρφωση, ενώ την άλλη (εντελώς ανεξάρτητη από την προηγούμενη) η ανεξαρτησία κι η μεταβλητικότητα.

Είναι αλήθεια ότι οι εργασίες αυτές απομακρύνονται κάπως απ' την περιοριστική αντίληψη ενός δεισιμό των απαντήσεων (συμμόρφωση-παρέκκλιση) στην πίεση που ασκεί η πλειοψηφία. Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι ερμηνεύουν διαφορετικά τα φαινόμενα που προτίθενται να εξηγήσουν: εξακολουθούν να τα ανάγουν στα διάφορα αποτελέσματα της εξάρτησης. Ποιοι είναι οι υπεύθυνοι μηχανισμοί για τη συμμόρφωση, την αντι-συμμόρφωση ή μια ανεξάρτητη συμπεριφορά; Ποιοι είναι οι παράγοντες που παρεμβάλλονται στη διαδικασία κοινωνικής επιρροής και καθορίζουν τη συμπεριφορά όσον υφίστανται πιέσεις κοινωνικής συμμόρφωσης;

Η απάντηση που δίνεται συνήθως σ' αυτά τα ερωτήματα είναι απλή αναφορά στο μηχανισμό εξάρτησης. Αυτό ακριβώς κάνουν οι Kelman και Hovland (1953) που, βρίσκοντας μια θετική αντιστοιχία μεταξύ της εμπιστοσύνης στην πηγή επιρροής και την αλλαγή κοινωνικής στάσης, επικαλούνται τη θεσμική εξάρτηση (που αναφέρεται στην αρμοδιότητα της πηγής) αλλά και την πληροφοριακή εξάρτηση που αναφέρεται στην τάση των ανθρώπων να ψάχνουν ένα «αντικειμενικό» διόρθωμα στις εκτιμήσεις τους σχετικά με κάποιο φαινόμενο.

Το ίδιο συμβαίνει άλλωστε και με τους Hovland, Janis και Kelley (1953) όταν δείχνουν τή σπουδαιότητα για την παραγωγή κοινωνικής συμμόρφωσης ή μη, ενός παράγοντα σαν την επιθυμία κάποιου να ασκήσει κοινωνική επιρροή. Πιο συγκεκριμένα, οι ερευνητές αυτοί βρήκαν ότι όταν μια πηγή επιρροής εκφράζει την επιθυμία της να πείσει αυτούς στους οποίους απευθύνεται, ο αντίκτυπός της μειώνεται σημαντικά. Το εύρημά τους αυτό, το εξηγούν ειδικότερα αναφερόμενοι στην έννοια της αξιοπιστίας: αυτός που εκφράζει την επιθυμία να επηρεάσει τους άλλους, γίνεται αντιληπτός σαν κάποιον που δεν είναι ανιδιοτελής, με συνέπεια τη μείωση της αξιοπιστίας του. Η έκκλιση στην έννοια της εξάρτησης είναι εδώ ιδιαίτερα σαφής, άσχετα αν

θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε το ίδιο φαινόμενο —με όλες τις επιφυλάξεις που τρέφουμε γι' αυτό³— σύμφωνα με τη θεωρία της «ψυχολογικής αντενέργειας» (Brehm, 1966), ή ακόμα να το αποδώσουμε σ' ένα γενικότερο φαινόμενο «ψυχολογικοποίησης».⁴

Μπορεί να αναρωτηθεί λοιπόν κανείς κατά πόσο αυτή η έννοια της εξάρτησης είναι πραγματικά σε θέση να ερμηνεύσει τα φαινόμενα της κοινωνικής συμμόρφωσης, της ανεξαρτησίας ή ακόμα και της κοινωνικής παρέκκλισης, από τη στιγμή που πρόκειται για μια συμπεριφορά που παράγεται μέσα από τη διαδικασία αυτή καθ' εαυτήν της κοινωνικής επιρροής. Κι αυτό για δύο λόγους:

Γιατί απ' τη μια μεριά, η προσφυγή σε ερμηνείες που ανάγουν τα κοινωνικά φαινόμενα σε μηχανισμούς υπαγόμενους σε μια ατομική —και στην καλύτερη περίπτωση διαφορική— ψυχολογία μας φαίνεται αρκετά αμφιλεγόμενη (βλ. σχετικά με την προβληματική γύρω από τα επίπεδα ανάλυσης στην κοινωνική ψυχολογία, τα άρθρα των Doise, 1978 και Παπαστάμου, 1979β). Και όμως αυτό κάνουν οι ερευνητές που αποδίδουν το φαινόμενο κοινωνικής επιρροής στην αξιοπιστία της πηγής, στη διαπροσωπική έλξη, στην ανάγκη κοινωνικής επιδοκμασίας ή έγκρισης των υποκειμένων, ή ακόμα, όπως κάνει ο Crutchfield (1955), σε προσωπικές προδιαθέσεις. Σύμφωνα με τον Crutchfield, ανεξάρτητος είναι ο εγωκεντρικός, αυτός που διαθέτει αρχηγική ικανότητα, αυτός που έχει μια ιδιαίτερα αυξημένη διανοητική αποτελεσματικότητα και σημαντική ωριμότητα στις κοινωνικές σχέσεις, ενώ το άτομο που συμμορφώνεται κοινωνικά έχει ακριβώς την αντίθετη προσωπικότητα.

Και γιατί από την άλλη, οι εργασίες αυτές θεωρούν αυταπόδεικτο το γεγονός ότι ένα άτομο δεν μπορεί να υποστηρίξει ταυτόχρονα δύο διαφορετικές απόψεις: ή θα αρνηθεί τις νόρμες που προτείνει κι επιχειρεί να διαδώσει η πηγή κοινωνικής επιρροής, ή θα τις αποδεχτεί. Γνωρίζουμε όμως ότι αυτό δεν είναι καθόλου απόλυτο. Πολλές έρευνες δείχνουν (Moscovici, 1980· Παπαστάμου και Μιούνυ, 1982) ότι ένα άτομο μπορεί να βρίσκεται ταυτόχρονα σε δύο διαφορετικούς πόλους· να διαφοροποιείται σε ορισμένα θέματα από την πηγή κοινωνικής επιρροής (κι αυτό όχι πάντοτε: εξαρτάται από το αν η πηγή αυτή είναι μια μειονότητα, και διαδίδει κατά συνέπεια καινοτόμες και συγκρουσματικές νόρμες, ή αν αντίθετα είναι η πλειοψηφία και περιορίζεται στη διάδοση της άρχουσας ιδεολογίας), ενώ σε άλλα να προσχωρεί και να αποδέχεται την άποψη της κοινωνικής ολότητας που ασκεί την κοινωνική επιρροή.

3. Για μια μεπεριστατωμένη κριτική αυτής της θεωρίας, βλ. Moscovici και Plon (1968).

4. Βλ. σχετικά το άρθρο των Papastamou, Mugny και Kaiser, 1980.

β. Ο κοινωνικός έλεγχος, μόνος σκοπός της κοινωνικής επιρροής

Μια άλλη άποψη του μονοδιάστατου αυτού μοντέλου, που αξίζει να τραβήξει την προσοχή μας, είναι η αντίληψη, σύμφωνα με την οποία ο μοναδικός σκοπός της κοινωνικής επιρροής είναι ο κοινωνικός έλεγχος που ασκείται με αυτόν τον τρόπο. Πρόκειται για μια αντίληψη που διαφοροποιεί ριζικά τις έρευνες αυτές από τις εργασίες σχετικά με την κοινωνική επιρροή των μειονοτήτων.

Συνοπτικά, μπορούμε να πούμε με τον Moscovici και τον Ricateau (1972, 148) ότι «οι δύο όψεις του κοινωνικού ελέγχου είναι από τη μια, η επίτευξη μιας ισορροπίας, και από την άλλη, η απορρόφηση της κοινωνικής παρέκκλισης». Πράγματι, οι περισσότερες από τις κλασικές εργασίες πάνω στην κοινωνική επιρροή θέτουν ως αξίωμα τον ευεργετικό χαρακτήρα της κοινωνικής ομοιομορφίας, και θεωρούν ότι αυτή η ομοιομορφία αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση για την καλή λειτουργία οποιασδήποτε κοινωνικής ομάδας.

Ο Bales (1955), για παράδειγμα, ρίχνει όλο του το βάρος στην αλληλεπίδραση της δραστηριότητας με τις διαπροσωπικές διαστάσεις της δομής της ομάδας. Και πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι η αυξανόμενη διαφοροποίηση των κοινωνικών ρόλων και της κοινωνικής δομής (πράγμα που θα διευκόλυνε τη δραστηριότητα τη σχετική με τη δραστηριότητα) θα δημιουργούσε διαπροσωπικές δυσκολίες: η αναγκαία προσαρμογή στο εξωτερικό περιβάλλον θα επέφερε, σύμφωνα μ' αυτόν, μια αύξηση του καταμερισμού εργασίας, μια πλατύτερη διανομή της ιδιοκτησίας (αναφέρεται δηλαδή εδώ σε πραγματικές κοινωνικές ομάδες), μια διαφοροποίηση των αρμοδιοτήτων και διακρίσεις ως προς το κοινωνικό ανάστημα των μελών της ομάδας. Οι αλλαγές αυτές στη δομή της ομάδας θα διατάραζαν μ' αυτό τον τρόπο την αλληλεγγύη μεταξύ των μελών της, θα περιόριζαν τα άτομα και θα προκαλούσαν αυξημένη ανάγκη ατομικής αποτελεσματικότητας για την εκπλήρωση της δραστηριότητας. Θα άρχιζε, με άλλα λόγια, η αποσύνθεση της ομάδας. Σύμφωνα με τον Bales λοιπόν, όλες οι ομάδες βρίσκονται σε κατάσταση παροδικής ισορροπίας, αποτελεσματικά δύο αντίθετων κι ανταγωνιστικών δυνάμεων: της αναγκαιότητας προσαρμογής της ομάδας στον γύρω κόσμο, και της διατήρησης των διαπροσωπικών διαστάσεων της δομής της. Αρκεί, κατά συνέπεια, να διαταραχτεί αυτή η δομή για να μπει σε κίνδυνο η ομαλή λειτουργία της ομάδας.

Αυτό το θεωρητικό υπόβαθρο ώθησε τους «κλασικούς» κοινωνιοψυχολόγους να ρίξουν το βάρος τους σε δύο κυρίως σημαντικές όψεις της κοινωνικής ζωής: στην εσωτερική συνοχή της ομάδας (τη συνισταμένη δηλαδή της διαπροσωπικής έλξης των μελών για την ομάδα τους και για τα μέλη

μιας άλλης ομάδας που προτείνουν μια εναλλακτική λύση [Cartwright, 1959]), και στη διακίνησή της (που σύμφωνα με τον Festinger [1950] είναι η κίνηση μιας ομάδας προς έναν αντικειμενικό στόχο, ο οποίος έχει αναγνωριστεί και έχει γίνει αποδεκτός απ' όλα τα μέλη της).

Καταλαβαίνουμε λοιπόν γιατί όλες αυτές οι έρευνες που εντάσσονται σε αυτό το λειτουργιακό μοντέλο θεωρούν ότι πρωταρχικός σκοπός της κοινωνικής επιρροής είναι η άσκηση κοινωνικού ελέγχου. Η ύπαρξη διαφορετικών απόψεων μέσα σε μια ομάδα θεωρήθηκε ολέθρια: έπρεπε λοιπόν να βρεθεί ένας τρόπος για να εξαλειφτούν οι διαφορές και να ενισχυθούν τα συνορα της ομάδας, ώστε ν' αποκλειστούν όσοι τυχόν απορρίπτουν τις ήδη υπάρχουσες νόρμες. Έπρεπε δηλαδή να μη μπορούν πια τα άτομα ή οι υπο-ομάδες να αμφισβητήσουν τη νομιμότητα των κοινωνικών κανόνων, που θέσπισε η ομάδα, γιατί αυτή η συμπεριφορά θα ήταν ικανή να διαταράξει τη συνοχή της και να έχει ολέθριο αντίκτυπο στην αποτελεσματική και «παραγωγική» λειτουργία της ομάδας αυτής.

Ο Bonacich (1976) είναι σαφής σ' αυτό. Οι κοινωνικοί κανόνες καθώς και η συνοχή μιας ομάδας συγκροτούν δύο «προσαρμοσμένες» απαντήσεις στη σύγκρουση που παρατηρείται ανάμεσα στα συλλογικά και τα ατομικά συμφέροντα. Οι ομάδες χρησιμοποιούν τόσο τους κοινωνικούς κανόνες όσο και τη συνοχή τους για να ασκήσουν έλεγχο στα μέλη τους, όταν οι στόχοι των ατόμων έρχονται σε σύγκρουση με τους στόχους του κοινωνικού συνόλου. Έτσι, αυτός ο ερευνητής αναρωτιέται αλλού (1972) και προσπαθεί να δει πότε η σύγκρουση αυτή μπορεί να είναι «θετική». Και υποστηρίζει ότι αρκεί η σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ των μελών μιας ομάδας να είναι μειωμένη για να συνεισφέρει στη δημιουργία και στο θεμελίωμα της δομής της. Μια τέτοια σύγκρουση θα ήταν δηλαδή ένα καλό πρόσχημα άσκησης του κοινωνικού ελέγχου, για να διατηρηθεί καλύτερα η κοινωνική δομή που αποτελεί εχέγγυο της συνεχούς και δίχως απρόοπτα λειτουργίας της ομάδας.

Όποιοι μιλάει όμως για έλεγχο, αναφέρεται και στον ελεγκτή... Ποια είναι η κοινωνική ολότητα που έχει τόσο τη δυνατότητα όσο και συμφέρον να ασκήσει κοινωνικό έλεγχο για να διασώσει αυτήν την κατάσταση δομικής και θεσμικής ισορροπίας που επιτρέπει την ομαλή λειτουργία μιας ομάδας; Ποιος είναι δυνατό να θέλει (αλλά και να μπορεί) να ασκήσει κοινωνική επιρροή για να ενισχύσει τους θεσπισμένους κοινωνικούς κανόνες της ομάδας, κανόνες που επιτρέπουν τη σταθεροποίηση του συσχετισμού δυνάμεων και επιφέρουν μείωση των διαφορών που υπάρχουν ανάμεσα στα μέλη της ομάδας;⁵

5. Σ' ένα μας πείραμα (Papastamou, 1981-1982) δείξαμε πάντως ότι αυτός ο κοινωνικός έλεγχος μπορεί, αντίθετα από τις προβλέψεις του λειτουργιακού μοντέλου, να αποτελέσει σπ-

Μια παρόμοια αντίληψη της σκοπιμότητας των ομάδων εξηγεί γιατί αυτοί οι ερευνητές βλέπουν την πλειοψηφία (και γενικότερα την εξουσία) σαν τους μόνους πιθανούς φορείς κοινωνικής επιρροής. Μόνο αυτοί που θέλουν να διασώσουν και να διατηρήσουν την προνομιούχα θέση τους στη δομή της ομάδας, θα επιχειρήσουν να μεταπείσουν αυτούς που απορρίπτουν τους «κατ' ομοφωνία αποδεκτούς» κοινωνικούς κανόνες και αξίες.

Φαίνεται λοιπόν ότι η αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η θεμελιώδης λειτουργία των φαινομένων κοινωνικής επιρροής είναι η άσκηση κοινωνικού ελέγχου, απορρέει άμεσα από την αντίληψη που βλέπει στην εξάρτηση την κινητήρια δύναμη αυτών των φαινομένων. Οι Seccord και Backman (1964) εκθέτουν καθαρά αυτήν την άποψη: «Ο κοινωνικός έλεγχος εμφανίζεται και αφορά τη συμπεριφορά των μελών (της ομάδας) που εξαρτώνται απ' την ομάδα για την ικανοποίηση των αναγκών τους. Η κοινωνική στάση και συμπεριφορά που είναι αναγκαίες για την ικανοποίηση των ατόμων που έχουν περισσότερη εξουσία, έχουν έτσι περισσότερες πιθανότητες να αναχθούν σε κοινωνικές νόρμες και αξίες» (1964, 351). Με άλλα λόγια, οι κανόνες της ομάδας είναι στην πραγματικότητα κανόνες της πλειοψηφίας, κι αυτή ακριβώς η πλειοψηφία θα προσπαθήσει να τους διασώσει από τις επιθέσεις όσων διαφωνούν και απορρίπτουν τους κατ' αυτόν τον τρόπο θεσπισμένους κανόνες.

Τι συμπεράσματα βγαίνουν από αυτή την περιοχή ερευνών; Πρώτα απ' όλα, η αντίληψη που θεωρεί τον κοινωνικό έλεγχο ως πρωταρχική λειτουργία οποιασδήποτε διαδικασίας κοινωνικής επιρροής, έχει ιδιαίτερα σημαντικές θεωρητικές επιπτώσεις. Πράγματι, αυτή η έννοια του κοινωνικού ελέγχου τοποθετεί σ' έναν πόλο τη νόμιμη αρχή ή την πλειοψηφία, και στον άλλο όσους διαφωνούν ή προτίθενται να παρεκκλίνουν κοινωνικά. Έχουμε έτσι απ' τη μια μεριά έναν πομπό κοινωνικής επιρροής, του οποίου η βασική ενασχόληση είναι να διατηρήσει την ισορροπία που θεωρεί απαραίτητη για την ομάδα και ασκεί πίεση για να πετύχει μια κοινωνική ομοιομορφία (Festinger, 1950). από την άλλη, έχουμε έναν λίγο πολύ παθητικό δέκτη επιρροής, του οποίου η ανυπακοή αποτελεί κίνδυνο για την ομαλή λειτουργία της ομάδας.

Αυτή η θεώρηση των πραγμάτων προκαλεί επίσης μια σύγχυση μεταξύ εξουσίας και κοινωνικής επιρροής. Όταν οι έρευνες αυτές λένε ότι η μόνη κοινωνική ολότητα που μπορεί να ασκήσει κοινωνική επιρροή είναι η πλειοψηφία ή οποιοσδήποτε άλλος κοινωνικός φορέας που, με τον ένα ή άλλο τρόπο, έχει νομιμοποιήσει την κοινωνική του υπεροχή, καταλήγουν, σε τελευταία ανάλυση, να πρεσβεύουν ότι αυτό που επιτρέπει και καθιστά εφικτή

μαντικό εμπόδιο στην κοινωνική επιρροή της πλειοψηφίας. Αρκεί τα μέλη της «σιωπηρής πλειοψηφίας» να γίνουν αντικείμενο ενός ατομικά ασκημένου κοινωνικού ελέγχου για να έρθουν σε ρήξη με την άρχουσα ιδεολογία. Όχι μόνον απορρίπτουν τις θέσεις της πλειοψηφίας, αλλά παράγουν επιπλέον ένα σκεπτικό που πλησιάζει αισθητά τη στάση της μειονότητας.

την κοινωνική επιρροή είναι η εξουσία. Οι εργασίες που αναφέραμε προηγουμένως εκφράζουν με σαφήνεια αυτή την άποψη. Με το ίδιο σκεπτικό, η επίλυση της σύγκρουσης που προκαλεί η άσκηση κοινωνικής επιρροής προσδίδει στην κοινωνική ολότητα, που άσκησε την επιρροή αυτή, μια πρόσθετη —και καθόλου ευκαταφρόνητη— εξουσία. Καταλήγουμε έτσι σ' ένα παράδοξο κατά κάποιο τρόπο φαινόμενο, που έχει όλα τα χαρακτηριστικά ενός φαύλου κύκλου: η εξουσία εμφανίζεται ταυτόχρονα σαν η αιτία και το αποτέλεσμα της κοινωνικής επιρροής...

Πιστεύουμε λοιπόν ότι πρέπει να διενεργηθεί μια βαθιά τομή ανάμεσα στα φαινόμενα της κοινωνικής επιρροής και τους μηχανισμούς που διέπουν τα φαινόμενα εξουσίας.

Πώς καταφέρνουν τα άτομα ή οι ομάδες, που παρεκκλίνουν κοινωνικά, να απορρίψουν τις ήδη υπάρχουσες κοινωνικές νόρμες; Ποιοι είναι οι μηχανισμοί που πολλές φορές εξουδετερώνουν την κοινωνική επιρροή της πλειοψηφίας; Ποιοι είναι, με άλλα λόγια, οι παράγοντες που καθορίζουν την αντίσταση (και την αντίδραση) στις αξίες και τα ιδεώδη της ομάδας; Ποιες είναι οι διαδικασίες που επιτρέπουν και κάνουν εφικτή την επιρροή των μειονοτήτων; Πώς, τέλος, τα άτομα και οι ομάδες, παρά το γεγονός ότι βρίσκονται κάτω από την επήρεια του ανελέητου κοινωνικού ελέγχου, που ασκεί πάνω τους η πλειοψηφία, κατορθώνουν να της αντισταθούν και φτάνουν στο σημείο να ασκήσουν με τη σειρά τους μιαν άλλη κοινωνική επιρροή;

Πολλά είναι τα ερωτήματα που δεν μπορεί να απαντήσει με τρόπο ικανοποιητικό το λειτουργιακό μοντέλο, του οποίου εκθέσαμε τις κατευθυντήριες γραμμές.

2. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ

α. Το «γενετικό» μοντέλο κοινωνικής επιρροής: οι ενεργείς μειονότητες

Σχετικά πρόσφατες έρευνες στην περιοχή κοινωνικής επιρροής έδειξαν παρ' όλα αυτά ότι, αν και δύσκολη, η κοινωνική επιρροή των μειονοτήτων είναι εφικτή και αποτελεί αρκετά συνηθισμένο φαινόμενο (Faucheux και Moscovici, 1967). Όπως άλλωστε παρατηρούν οι Moscovici και Ricateau (1972, 154): «είτε αποτελούν μέλη της μειονότητας είτε όχι, οι κοινωνικοί φορείς ασκούν πίεση στην κοινωνία ή την ομάδα για να τις αλλάξουν· ασκούν επίσης πίεση στα άτομα παροτρύνοντάς τα να προσχωρήσουν στον νέο διανοητικό ή πολιτικό τρόπο ζωής, ή, απλά και μόνο, στη νέα μόδα. Η καινοτομία ανθίζει μέσα σε μια ατμόσφαιρα γεμάτη απ' την αναμονή της».

Σύμφωνα μ' αυτή την αντίληψη της κοινωνικής επιρροής, όπου οι παραστάσεις, οι γνώσεις και η δράση των ατόμων, των υπο-ομάδων, των ομάδων, και του ίδιου του περιβάλλοντος γενικότερα δεν είναι ανεξάρτητες των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, η επιρροή των μειονοτήτων δεν καθίσταται μόνον «εφικτή» αλλά αποτελεί και αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής πραγματικότητας: «Οι περιπτώσεις μεταρρυθμίσεων και επαναστάσεων στην πολιτική, καλλιτεχνική και επιστημονική ζωή είναι τόσο πολυάριθμες, ώστε δεν νοείται ούτε ιστορία ούτε κοινωνία χωρίς τις παρεμβάσεις των μειονοτήτων, αυτών των κοινωνικών φορέων που δεν ικανοποιούνται από μια σχισματοποίηση ή μια απλή και μόνο αντίσταση (στην άρχουσα ιδεολογία) και που τους διαπνέει η επιθυμία να πραγματοποιήσουν τα ιδεώδη τους, να διδώσουν τα πιστεύω τους και να μοιραστούν τον τρόπο σκέψης τους που επεμβαίνουν πια ως εναλλακτικές λύσεις στο ήδη υπάρχον σύστημα (αξιών). Η ίδια η πλειοψηφία δεν παύει ν' αναρωτιέται για το κατά πόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις, οι αντιλήψεις της μειονότητας δεν θα ωφελούσαν την εξέλιξη της ομάδας».

Βλέπουμε λοιπόν ότι ένα παρόμοιο θεωρητικό πλαίσιο της κοινωνικής επιρροής δεν περιορίζει πλέον αυτή τη διαδικασία σ' ένα απλό φαινόμενο κοινωνικής συμμόρφωσης ή ομοιομορφίας των απαντήσεων. Ο Moscovici βλέπει δηλαδή την κοινωνική αλλαγή ως έναν εξίσου αντικειμενικό στόχο της κοινωνικής επιρροής, όσο και τον κοινωνικό έλεγχο (1979). Αν ο στόχος κάθε πλειοψηφίας είναι να διατηρήσει τα πράγματα όπως είναι και να ασκήσει κατά συνέπεια κοινωνικό έλεγχο, το συμφέρον κάθε μειονότητας, και γενικότερα κάθε περιθωριακής και μειονεκτικής κοινωνικής ολότητας, είναι να καινοτομήσει, να αλλάξει δηλαδή τις πλειοψηφικές νόρμες και να τις αντικαταστήσει με νέους κοινωνικούς κανόνες και αξίες που να την ευνοούν.

Αυτές οι δύο λειτουργίες κοινωνικής επιρροής είναι συχνά συμπληρωματικές η μία με την άλλη· συνήθως όμως είναι ανταγωνιστικές μεταξύ τους κι η αντίθεσή τους προκαλεί σύγκρουση των δύο φορέων της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Η κοινωνική επιρροή εμφανίζεται λοιπόν σαν ένα σύστημα συμβιβασμών το οποίο διευθετεί κατά κάποιο τρόπο τη σύγκρουση που δημιουργείται από την αλληλεπίδραση, και υponοεί μια αμοιβαιότητα μεταξύ των πρωταγωνιστών, ένα σύστημα δηλαδή δι-ατομικών και δι-ομαδικών διαπραγματεύσεων. Η έννοια αυτή της διαπραγμάτευσης σημαίνει από την άλλη, ότι κάθε μέλος της κοινωνικής αλληλεπίδρασης έχει τη δυνατότητα να προτείνει το δικό του σύστημα αξιών και να αποδεχτεί ή να απορρίψει το σύστημα αξιών του αντιπάλου του. Η δράση κι η επενέργεια των μειονοτήτων γίνεται μ' αυτόν τον τρόπο εφικτή, και η καινοτομία αποτελεί μια από τις πιθανές μορφές των διαπραγματεύσεων.

Η «γενετική» (όπως τη χαρακτηρίζει ο Moscovici [1979]) αντίληψη της

κοινωνικής επιρροής μεταθέτει, με άλλα λόγια, την ερμηνεία αυτού του φαινομένου από τους προκαθορισμένους παράγοντες των πρωταγωνιστών και των κοινωνικών περιστάσεων, στις διαπραγματεύσεις που υπεισέρχονται στη διάρκεια της ίδιας της κοινωνικής αλληλεπίδρασης.

Θέλουμε να τονίσουμε τώρα μιαν άλλη όψη, αυτού του νέου θεωρητικού μοντέλου, που αφορά τη διάκριση στην οποία προβαίνει ο Moscovici σχετικά με τους διάφορους «ποσοτικούς» ή «ποσοτικούς» ορισμούς του πλειοψηφικού χαρακτήρα μιας κοινωνικής ολότητας. Σύμφωνα δηλαδή με τους ερευνητές που εγγράφονται άμεσα στα πλαίσια του λειτουργικού μοντέλου κοινωνικής επιρροής, τα κριτήρια που πρέπει να χρησιμοποιήσουμε για να δούμε κατά πόσο μια κοινωνική ομάδα αποτελεί την πλειοψηφία ή συγκροτεί μια μειονότητα, είναι στη βάση τους καθαρά ποσοτικά. Τα άτομα δηλαδή που σε ένα κοινωνικό σύνολο διαφωνούν με τους κανόνες που ασπάζονται τα περισσότερα μέλη της ομάδας, παρεκκλίνουν κοινωνικά και αποτελούν μια μειονότητα. Το μεγαλύτερο, αντίθετα, «ποσοστό» αυτών που έχουν την ίδια γνώμη, συγκροτεί την πλειοψηφία.

Με μια πρώτη ματιά το κριτήριο αυτό φαίνεται ορθό. Δεν παύει όμως να διαστρεβλώνει την πραγματικότητα γιατί δεν παίρνει υπόψη του τους κοινωνικούς κανόνες που κάθε ανταγωνιστική ομάδα επιχειρεί να διαδώσει. Στην πραγματικότητα δηλαδή το λειτουργιακό μοντέλο μιλάει για πλειοψηφίες και για «μειοψηφίες». Αντίθετα, το γενετικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής αντιπαραθέτει στην πλειοψηφία τις «μειονότητες». Κι εδώ βρίσκεται όλη η διαφορά. Γιατί το σημαντικό δεν είναι τόσο η αριθμητική υπεροχή αυτών που προσβέβουν μια ιδέα, αλλά τι είναι αυτό που προσπαθούν να διαδώσουν ασκώντας κοινωνική επιρροή. Το γενετικό μοντέλο μιλάει δηλαδή για μειονότητες και αναφέρεται στις κοινωνικές ομάδες που επιχειρούν ν' αντικαταστήσουν την άρχουσα ιδεολογία με τις δικές τους νόρμες και αξίες, οι οποίες έρχονται σε ριζική διάσταση με τις μέχρι τώρα κοινά παραδεκτές. Όταν πάλι αναφέρεται στην πλειοψηφία, παραπέμπει σε όσους για τον ένα ή άλλο λόγο προσχωρούν στην άρχουσα ιδεολογία και ασπάζονται το σύστημα αξιών της.

Σύμφωνα μ' αυτό το σκεπτικό, το κλασικό πλέον πείραμα του Asch (1951) μελετάει, αντίθετα απ' αυτό που πίστευε ο ερευνητής αυτός, την κοινωνική επιρροή των μειονοτήτων κι όχι την επιρροή της πλειοψηφίας. Πράγματι, οι πειραματικοί συνεργοί, που σύμφωνα με τον Asch αποτελούσαν την πλειοψηφία (επειδή ήταν περισσότεροι από τα υποκείμενα) συγκροτούσαν στην πραγματικότητα μια μειονότητα: παρ' όλη την αριθμητική υπεροχή τους, το γεγονός ότι οι απαντήσεις τους στο πειραματικό έργο πήγαιναν ενάντια στην καθιερωμένη αντίληψη αναφορικά με την ισότητα δύο γραμμών (αντίληψη που συμερίζονταν αναγκαστικά όλα τα υποκείμενα), τους καθιστούσε φορείς μιας άποψης που όχι μόνο μειοψηφούσε αλλά και που δεν

ανταποκρινόταν καθόλου στην πραγματικότητα. Από τη στιγμή λοιπόν που ο Asch βρήκε στο πείραμά του ότι οι πειραματικοί αυτοί συνεργοί ήταν ικανοί ν' αλλάξουν τη γνώμη των υποκειμένων που συμμετείχαν σ' αυτόν τον πειραματισμό, απέδειξε στην ουσία το εφικτό της κοινωνικής επιρροής των μειονοτήτων.

α.1. Η σταθερή συμπεριφορά των μειονοτήτων, απαραίτητη προϋπόθεση της κοινωνικής τους επιρροής

Στόχος των ερευνών που έγιναν με βάση αυτό το νέο θεωρητικό μοντέλο, είναι να μελετήσουν τις συνθήκες που επιτρέπουν στις μειονότητες να ασκήσουν με επιτυχία την κοινωνική τους επιρροή. Η κεντρική ιδέα γύρω από την οποία συμπύκνθηκαν αυτές οι θεωρητικές και πειραματικές εργασίες, είναι το είδος συμπεριφοράς που υιοθετεί η μειονότητα στη διάρκεια της αλληλεπίδρασής της με την πλειοψηφία.

Αμφισβητώντας η μειονότητα το αλάθητο των κοινωνικών κανόνων και αξιών της πλειοψηφίας, προκαλεί ρωγμή στην κοινωνική συναίνεση και δημιουργεί μια συγκρουσματική κατάσταση αμφιβολίας. Η ιδεολογική διάσταση προκαλεί μ' αυτόν τον τρόπο μια γνωστική και ιδεολογική σύγκρουση που συνδέεται με την εγκυρότητα των απαντήσεων. Πρόκειται δηλαδή εδώ για μια διαπροσωπική και δι-ομαδική σύγκρουση που εντείνεται ακόμα περισσότερο από τη στιγμή που η μειονότητα εμμένει στις θέσεις της.

Αυτή η στάση της μειονότητας στην πραγματικότητα συντείνει στη διακοπή, από μέρους της, κάθε διαπραγμάτευσης, και περιέχει έτσι μια «σύγχρονη» (που αφορά την απόλυτη συμφωνία των μελών της) και μια «διαχρονική» (αναφερόμενη στο σύστημα των απαντήσεων που δίνονται καθ' όλη τη διάρκεια της κοινωνικής αλληλεπίδρασης) σταθερότητα συμπεριφοράς. Έχουμε να κάνουμε δηλαδή εδώ με δύο διαφορετικούς φωτισμούς του ίδιου πράγματος: η διαχρονική σταθερότητα συμπεριφοράς είναι ένα είδος κοινωνικής συναίνεσης των γνωστικών μας πράξεων, ενώ η κοινωνική συναίνεση είναι ένα είδος εσκεμμένης και απαραίτητης σταθερότητας των εκτιμήσεων και της γνώμης μας. Κι οι δύο αυτές μορφές σταθερής συμπεριφοράς έχουν αποτέλεσμα τον περιορισμό και τη μείωση της αστάθειας των απαντήσεων που δίνουμε σε διάφορα εξωτερικά ερεθίσματα.

Οι έρευνες που εμπνεύστηκαν απ' αυτή τη νέα αντίληψη είναι πολλές. Ένα από τα πρώτα πειράματα που διενεργήθηκαν προς αυτήν την κατεύθυνση, και που έχει περάσει πλέον στη σχετική βιβλιογραφία σαν κλασικό υπόδειγμα πειραματισμού σ' αυτήν την περιοχή, έγινε απ' τον Moscovici, τη Lage και τη Naffrechoux (1969). Σκοπός του ήταν ν' αποδείξει πειραματικά τη δυνατότητα μιας μειονότητας να επηρεάσει την πλειοψηφία.

Οι συγγραφείς χρησιμοποίησαν το πειραματικό υπόδειγμα του Asch (1951), βασιζόμενοι όμως στην επανερμηνεία των ευρημάτων αυτού του ερευνητή, όπως την αναπτύξαμε πιο πάνω. Χειρίστηκαν δηλαδή πειραματικά την ενεργό μειονότητα τόσο σε συνάρτηση με τον (μικρότερο) αριθμό των μελών της, όσο και σε συνάρτηση με τον καινοτόμο χαρακτήρα των απαντήσεών τους, που ερχόταν δηλαδή σε ρήξη με τους κοινά παραδεκτούς κοινωνικούς κανόνες. Τα ερεθίσματα που συγκρότησαν το πειραματικό έργο ήταν έξι διαφάνειες διαφορετικής φωτεινής έντασης (τρεις μπλε και τρεις πράσινες), και τα υποκείμενα έπρεπε για καθεμιά απ' αυτές να καθορίσουν τήν ακριβή της απόχρωση. Τα υποκείμενα συμμετείχαν στο πείραμα σε ομάδες έξι ατόμων, εκ των οποίων οι δύο ήταν πειραματικοί συνεργοί και συγκροτούσαν τη μειονότητα.

Σε μια πρώτη φάση πέρναγαν ένα «τεστ» διάκρισης των χρωμάτων ώστε να αποκλειστούν τα άτομα που τυχόν παρουσίαζαν κάποια οπτική ανωμαλία. Στη φάση αυτή οι πειραματικοί συνεργοί έδιναν, όπως και τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, ορθές απαντήσεις, για να μην προκαλέσουν υποψίες στα υποκείμενα ως προς την ορθότητα με την οποία αντιλαμβάνονταν τα χρώματα.

Στην καθαρά πειραματική φάση, οι πειραματικοί συνεργοί απαντούσαν «σταθερά» πράσινο (ακόμα και για τις μπλε διαφάνειες) προκαλώντας έτσι μια ενδο- και δι-ατομική κοινωνική συναίνεση που ερχόταν σε αντίθεση με την αντίληψη που είχαν τα υποκείμενα για τα χρώματα, και δημιουργούσαν με αυτόν τον τρόπο μια δι-ατομική σύγκρουση.

Τα ευρήματα έδειξαν από τις απαντήσεις που έδωσαν τα 128 υποκείμενα ένα ποσοστό 8,42% «πράσινων» απαντήσεων, για τις μπλε διαφάνειες· πράγμα που σημαίνει ότι οι παράλογες απαντήσεις της μειονότητας προκάλεσαν μια σοβαρή αποσύνθεση στον τρόπο αντίληψης των υποκειμένων. Η συμπεριφορά που χαρακτηρίζει τη δι-ατομική σταθερότητα μπορεί λοιπόν να επιφέρει μια μερική απόρριψη των κοινά παραδεκτών κανόνων. Έχουμε να κάνουμε δηλαδή εδώ με τη διάδοση μιας καινοτομίας από μια πηγή επιρροής που δεν διαθέτει την παραμικρή εξουσία (ή αρμοδιότητα). Φαίνεται δηλαδή ότι η σταθερότητα συμπεριφοράς της μειονότητας προκάλεσε στα υποκείμενα μια δι-ατομική σύγκρουση (που για να την επιλύσουν και να ξαναδημιουργήσουν την, μ' αυτόν τον τρόπο, διαταραγμένη κοινωνική συναίνεση, προσχώρησαν —εν μέρει— στις καινοτόμες νόρμες αντίληψης) που αποτέλεσε το μηχανισμό-δικλείδα της διαδικασίας κοινωνικής επιρροής.

Μπορούμε όμως να πούμε ότι αυτές οι προφορικές απαντήσεις που ταυτίστηκαν με τις απαντήσεις της μειονότητας, τροποποίησαν πραγματικά τον κώδικα αντίληψης των υποκειμένων; Αυτό θέλησαν να εξετάσουν οι ερευνητές πραγματοποιώντας ένα δεύτερο πείραμα, αναφερόμενο αυτή τη φορά στην «οπτική κόπωση». Στην πραγματικότητα θέλησαν να καθορίσουν το ό-

ριο διακριτικότητας δύο χρωμάτων. Παρουσίασαν λοιπόν στα υποκείμενα πολλούς μπλε και πράσινους δίσκους, το φωτεινό φάσμα των οποίων ήταν πολλές φορές αμφιλεγόμενο και δυσδιάκριτο.

Βρήκαν λοιπόν ότι τα υποκείμενα της πειραματικής ομάδας είχαν την τάση ν' απαντούν «πράσινο» ακόμα κι όταν το ερέθισμα ήταν αντικειμενικά μπλε. Αυτή η μετατόπιση του ορίου διακριτικότητας δείχνει, με άλλα λόγια, ότι πρόκειται για το αποτέλεσμα μιας «υπολανθάνουσας» κοινωνικής επιρροής που ασκήθηκε από τη μειονότητα: η σταθερή δηλαδή συμπεριφορά της μειονότητας είναι σε θέση να προκαλέσει αλλαγή της γνώμης όχι μόνο σε φανερό αλλά και σε κρυφό επίπεδο (τροποποιώντας έτσι και τον γνωστικό κώδικα αντίληψης των υποκειμένων).

Αλλά και πολλές έρευνες που εγγράφονται στα θεωρητικά πλαίσια του λειτουργιακού μοντέλου επικυρώνουν, με τρόπο έμμεσο βέβαια αλλά αρκετά σαφή, την αντίληψη σύμφωνα με την οποία η σταθερότητα συμπεριφοράς της πηγής αποτελεί το μηχανισμό που διέπει τα φαινόμενα της κοινωνικής επιρροής. Ο Torgance (1959) για παράδειγμα βρίσκει ότι ένα άτομο ασκεί μόνο του μεγαλύτερη επιρροή από δύο ή τρία μαζί. Και ο Samuelson (1957) δείχνει ότι μια δι-ατομική σύγκρουση που αυξάνει κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης οδηγεί σε μια αποσύνθεση των συστηματικών απαντήσεων των υποκειμένων, και μειώνει την εμπιστοσύνη που έχουν για τον εαυτό τους (και για τις απαντήσεις τους).

Το πρόβλημα που τίθεται τώρα είναι κατά πόσο η σταθερότητα συμπεριφοράς παρεμβαίνει καθοριστικά στη διαδικασία κοινωνικής επιρροής, μόνο όταν αναφέρεται στην αντίληψη του φυσιολογικού περιβάλλοντος και της «φυσικής» πραγματικότητας —όπως στην περίπτωση των πειραμάτων του Moscovici—, ή ακόμα και όταν η μειονότητα επιχειρεί να επηρεάσει τη γνώμη των υποκειμένων σε προβλήματα που αναφέρονται σε κοινωνικές εκτιμήσεις ή στάσεις.

Μια έρευνα του Mugny (1975) αφήνει να εννοηθεί πως αυτό ακριβώς συμβαίνει. Μελέτησε δηλαδή τον αντίχτυπο της σταθερής συμπεριφοράς ως στρατηγική κοινωνικής επιρροής των μειονοτήτων, στα πλαίσια ενός πολιτικού κειμένου (που, πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται στο φαινόμενο της ξενοφοβίας, ιδιαίτερα διαδεδομένο και έντονο στην Ελβετία). Αυτή τη φορά όμως ο πειραματικός χειρισμός της σταθερής συμπεριφοράς δεν περιορίστηκε στην απλή επανάληψη των θέσεων που υποστήριζε η μειονότητα, αλλά πήρε τη μορφή μιας μη αμφιλεγόμενης ιδεολογικής τοποθέτησης και μιας συστηματικής επανάληψης των αξιών που προτείνονταν σ' αυτό το κείμενο. Τα ευρήματα της έρευνας ήταν σαφή: η σταθερή μειονότητα άσκησε σημαντικότερη επιρροή από τη μειονότητα, το κείμενο της οποίας φανέρωνε σημάδια αστάθειας στη συμπεριφορά της.

Πρέπει να σημειώσουμε πάντως ότι πρόκειται σ' αυτό το πείραμα για μια μετάθεση του πειραματικού υποδείγματος του Moscovici αναφορικά με την αντίληψη του «φυσικού κόσμου», σε συνθήκες που αναφέρονται σε ιδεολογικές τοποθετήσεις. Έχουμε να κάνουμε, με άλλα λόγια, με ένα πειραματικό υπόδειγμα που δημιουργήθηκε για τη διενέργεια πειραμάτων στο εργαστήριο, και που μεταφέρθηκε έξω απ' αυτό: τα «φυσικά» ερεθίσματα αντικαταστάθηκαν από ιδεολογικά, το θεωρητικό πλαίσιο παρέμεινε όμως το ίδιο. Μπορούμε να πούμε δηλαδή ότι βρίσκουμε εδώ ατόφια την προβληματική σχετικά με τη διαφωνία που υφίσταται στους ερευνητικούς κύκλους, αναφορικά με τον πειραματισμό στο εργαστήριο ή έξω απ' αυτό.

*α.2. Η σταθερότητα συμπεριφοράς απαραίτητη αλλά όχι ικανή συνθήκη της κοινωνικής επιρροής των μειονοτήτων:
η διαπραγμάτευση των συγκρούσεων*

Είδαμε λοιπόν ότι η σταθερή συμπεριφορά της εξασφαλίζει στην πηγή κοινωνικής επιρροής (είτε πρόκειται για μειονότητα είτε για πλειοψηφία) έναν σημαντικό αντίχτυπο στη γνώμη αυτών που επιχειρεί να επηρεάσει, και αποτελεί έτσι απαραίτητη συνθήκη της διαδικασίας κοινωνικής επιρροής. Μια έρευνα όμως του Doise και του Moscovici (1969-1970) έδειξε ότι η σταθερότητα συμπεριφοράς δεν είναι αναγκαστικά και συνθήκη ικανή αυτής της διαδικασίας.

Στο πείραμά τους αυτό οι ερευνητές θέλησαν να μελετήσουν τις συνθήκες που καθορίζουν την αποδοχή ή την απομάκρυνση όσων παρεκκλίνουν κοινωνικά από τις νόρμες της ομάδας. Εισήγαγαν λοιπόν δύο ανεξάρτητες μεταβλητές, την υψηλή ή τη χαμηλή συνοχή της ομάδας και την προοδευτικά ή απότομα παρεκκλίνουσα συμπεριφορά του πειραματικού συνεργού. Βρήκαν έτσι ότι διαφορετικές μορφές κοινωνικής παρέκκλισης προκαλούν και διαφοροποιημένες αντιδράσεις απέναντί τους. Όταν κάποιος παρεκκλίνει απότομα, από την αρχή της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, τα άλλα μέλη της ομάδας θα εμμείνουν στις θέσεις τους και η κοινωνική επιρροή της μειονότητας αποτυχαίνει ολοκληρωτικά. Όταν όμως η κοινωνική παρέκκλιση γίνεται σιγά-σιγά, η υπόλοιπη ομάδα έχει την τάση να ακολουθεί τη μειονότητα στον νέο δρόμο που προτείνει, έτσι ώστε μπορούμε να μιλήσουμε για μια σημαντική επιρροή της πλειοψηφίας από τη μειονότητα.

Βρισκόμαστε έτσι μπροστά σε μια αντίφαση μεταξύ των θεωρητικών υποθέσεων του γενετικού μοντέλου (Faucheux και Moscovici, 1967· Moscovici και Ricateau, 1972· Moscovici, 1979) και ορισμένων πειραματικών ευρημάτων. Σύμφωνα με το γενετικό μοντέλο δηλαδή, όσο πιο σταθερή είναι η συμπεριφορά της μειονότητας, τόσο περισσότερη επιρροή θα ασκήσει

στην πλειοψηφία. Το εύρημα αυτού του πειράματος έρχεται όμως σε αντίθεση μ' αυτήν την αντίληψη: όταν η κοινωνική παρέκκλιση της πηγής εμφανίζεται από την αρχή της αλληλεπίδρασης (πράγμα που αυξάνει τη διαχρονική σταθερότητα αφού ο πειραματικός συνεργός δίνει συνεχώς την ίδια απάντηση) η επιρροή που ασκείται στα υποκείμενα είναι σημαντικώς μικρότερη από αυτήν που παρατηρείται στη συνθήκη όπου η κοινωνική παρέκκλιση εμφανίζεται αργότερα στην αλληλεπίδραση της μειονότητας (μειώνοντας μ' αυτήν την ευκαιρία τη διαχρονική της σταθερότητα) με την πλειοψηφία.

Πώς εξηγείται αυτή η αντίφαση; Φαίνεται καταρχήν ότι η σταθερή συμπεριφορά της μειονότητας, ή καλύτερα η οριστική διακοπή κάθε διαπραγματεύσεως των συγκρούσεων που δημιουργεί η σταθερότητα συμπεριφοράς, διευθετεί με ιδιαίτερα σύνθετο τρόπο τη διαδικασία κοινωνικής επιρροής των μειονοτήτων: από τη στιγμή που η πηγή επιρροής παρεκκλίνει κοινωνικά από την αρχή της αλληλεπίδρασης, διακόπτεται και παρεμποδίζει οποιαδήποτε μορφή διαπραγματεύσεως της μειονότητας με το δέκτη κοινωνικής επιρροής και καθιστά κατά συνέπεια ιδιαίτερα δυσχερή την επίλυση της σύγκρουσης, με τον τρόπο που επιθυμεί η ενεργός μειονότητα. Η πιο καθυστερημένη κοινωνική παρέκκλιση της πηγής γίνεται, αντίθετα, αντιληπτή από τα υποκείμενα σαν ένα είδος ευλυγισίας στη διαπραγμάτευση των συγκρούσεων και τα οδηγεί σε μια επίλυση που ευνοεί τη μειονότητα. Σύμφωνα με την ερμηνεία αυτή καταλαβαίνουμε λοιπόν τους λόγους που προκάλεσαν τα κατά κάποιο τρόπο απρόσμενα ευρήματα των Doise και Moscovici.

Πρέπει λοιπόν να κάνουμε μια διάκριση μεταξύ των διαφόρων ειδών συμπεριφοράς που παρεμβαίνουν καθοριστικά στην ανέλιξη της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, να ξεχωρίσουμε δηλαδή τη συμπεριφορά που υιοθετεί η μειονότητα στις σχέσεις της με την πλειοψηφική πηγή επιρροής, από τη συμπεριφορά που χαρακτηρίζει τις σχέσεις της με την πλειοψηφία την οποία επιχειρεί να επηρεάσει. Η σταθερότητα συμπεριφοράς της μειονότητας προκαλεί μια διακοπή των διαπραγματεύσεών της με τους φορείς της άρχουσας ιδεολογίας, και γίνεται έτσι απαραίτητη προϋπόθεση της κοινωνικής της επιρροής, γιατί της επιτρέπει να εμφανίζεται στα μάτια της «σιωπηρής» πλειοψηφίας ως φορέας μιας εναλλακτικής λύσης. Υπάρχει όμως ο κίνδυνος να διακόψει τις διαπραγματεύσεις και με την ίδια τη σιωπηρή πλειοψηφία, πράγμα που αποτελεί εμπόδιο στη δράση της. Πράγματι, η διακοπή των διαπραγματεύσεων σ' αυτήν την περίπτωση επιφέρει μια μείωση της επιρροής που ασκεί η μειονότητα, και την κάνει να εμφανίζεται δογματική, ακραία κι εξωπραγματική.

Ένα πρώτο πείραμα (Mugny, Pierrehumbert και Zubel, 1972-1973) επιβεβαιώνει την υπόθεση, σύμφωνα με την οποία η άκαμπτη μειονότητα ασκεί λιγότερη επιρροή απ' αυτήν που δείχνει κάποια ευλυγισία στη διαπραγμάτευση.

ση των συγκρούσεων. Η ακαμψία διαπραγμάτευσης επιφέρει επιπλέον μια ισχυρή πόλωση: τα υποκείμενα παίρνουν δηλαδή πιο ακραίες θέσεις απ' αυτές που υποστήριζαν πριν έρθουν σε επαφή με τη μειονότητα, παρά το γεγονός ότι ήταν ήδη ήδη αρκετά ακραίες.⁶

Σε μια σειρά άλλων πειραμάτων (Mugny, 1974), τα υποκείμενα απαντούσαν, σε μια πρώτη φάση, σε ένα ερωτηματολόγιο σχετικό με τα προβλήματα που προκαλεί η στρατιωτική θητεία. Σε μια δεύτερη φάση διάβαζαν ένα αντιμιλιταριστικό κείμενο, γραμμένο από μια μειονότητα, ενώ σε μια τρίτη φάση απαντούσαν ξανά στο ίδιο ερωτηματολόγιο, όπως και στην αρχή, καθώς και σε μια σειρά ερωτήσεων αναφορικά με την εικόνα που σχημάτιζαν τα υποκείμενα για τη μειονότητα-πηγή κοινωνικής επιρροής.⁷

Οι έρευνες αυτές δείχνουν ότι η συνθήκη ακαμψίας μειώνει σημαντικά την επιρροή της μειονότητας. Αλλά κυρίως, ότι σ' αυτήν ακριβώς τη συνθήκη τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται τη μειονότητα περισσότερο άκαμπτη και δογματική (ενώ εξακολουθούν να τη θεωρούν εξίσου σταθερή στη συμπεριφορά της όσο και την ευλύγιστη μειονότητα). Πράγμα που σημαίνει ότι δεν είναι το είδος διαπραγμάτευσης αυτό καθ' εαυτό που επεμβαίνει καθοριστικά στην κοινωνική αλληλεπίδραση και ελαττώνει την επιρροή της μειονότητας, αλλά οι κοινωνικές παραστάσεις που οι διαφορετικές μορφές διαπραγμάτευσης προσδίδουν στην πηγή κοινωνικής επιρροής.

Με άλλα λόγια, φαίνεται ότι η σταθερότητα συμπεριφοράς αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την άσκηση κοινωνικής επιρροής από τις μειονότητες, όχι όμως και ικανή: μια ακαμψία στη διαπραγμάτευση των συγκρούσεων εμποδίζει τη διάδοση της μειονότητας των νέων κοινωνικών κανόνων και αξιών τους. Μπορούμε να θεωρήσουμε όμως ότι η ευλυγισία σε αυτή τη διαπραγμάτευση είναι η μόνη στρατηγική που μπορεί να ακολουθήσει μια μειονότητα όταν επιχειρεί να ασκήσει κοινωνική επιρροή;

Το πείραμα που εκθέτουμε πιο κάτω σκοπεύει να δώσει μια απάντηση σε αυτό ακριβώς το ερώτημα. Θελήσαμε γι' αυτό να σπάσουμε κατά κάποιο τρό-

6. Πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι ο πειραματικός χειρισμός της μειονότητας γινόταν μέσω ενός πειραματικού συνεργού, του οποίου η σταθερότητα συμπεριφοράς έμενε αναλλοίωτη σε όλες τις πειραματικές συνθήκες. Αυτό που τις διαφοροποιούσε τη μια από την άλλη ήταν η «ευλύγιστη» ή «άκαμπτη» μορφή που έπαιρνε η διαπραγμάτευση, σύμφωνα με τις απαντήσεις του πειραματικού συνεργού, σε έξι ερωτήσεις, κατά τη διάρκεια της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Στη συνθήκη «ακαμψίας» οι απαντήσεις του ήταν πάντοτε ακραίες, ενώ στη συνθήκη «ευλυγισίας» ο εξτρεμισμός των θέσεων ήταν λιγότερο έντονος. Η σταθερότητα συμπεριφοράς παρέμενε παρ' όλα αυτά πάντοτε η ίδια, αφού ο πειραματικός συνεργός-μειονότητα υποστήριζε σε όλες τις συνθήκες τις ίδιες πάντα θέσεις, που έρχονταν σε ρήξη με τις θέσεις που υποστήριζαν τα υποκείμενα.

7. Η μέτρηση αυτή γινόταν με τη βοήθεια ορισμένων επιθέτων που χαρακτήριζαν τη σταθερότητα και την αστάθεια συμπεριφοράς, καθώς και την ευλυγισία ή την ακαμψία της διαπραγμάτευσης.

πο τον ήδη γνωστό αντίτυπο της άκαμπτης διαπραγμάτευσης. Σκεφτήκαμε δηλαδή ότι μ' αυτόν τον τρόπο θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε καλύτερα τη λειτουργία των κοινωνιοψυχολογικών μηχανισμών που επεμβαίνουν στην αλληλεπίδραση της μειονότητας με τη σιωπηρή πλειοψηφία, παρά αν προσπαθούσαμε για άλλη μια φορά να βρούμε τα ίδια αποτελέσματα.

β. Η ευλγισία διαπραγμάτευσης, αλάθητη στρατηγική κοινωνικής επιρροής;

Η σύντομη αυτή ανασκόπηση των διαφόρων εργασιών στην περιοχή κοινωνικής επιρροής δείχνει ότι σε γενικό κανόνα το «λειτουργιακό» μοντέλο, εξαιτίας των αξιωμάτων που το χαρακτηρίζουν, θεωρεί ως μόνη δυνατή —και πιθανή— πηγή επιρροής την πλειοψηφία: χάρη στο κύρος της, την αριθμητική της υπεροχή και το γεγονός ότι κατέχει την εξουσία, είναι η μόνη που θέλει (και μπορεί) να ασκήσει κοινωνικό έλεγχο, απαραίτητη προϋπόθεση για την ομαλή λειτουργία του κοινωνικού συνόλου. Ο υπεύθυνος δηλαδή κοινωνιοψυχολογικός μηχανισμός που διέπει τη διαδικασία κοινωνικής επιρροής είναι, σύμφωνα μ' αυτό το μοντέλο, η σχέση εξάρτησης που θεσπίζεται μεταξύ του (ενεργού) πομπού και του (παθητικού) δέκτη κοινωνικής επιρροής.

Το «γενετικό», πάλι, μοντέλο θεωρεί ότι η κοινωνική αλλαγή αποτελεί εξίσου, όσο κι ο κοινωνικός έλεγχος, τον απώτερο στόχο μιας τέτοιας διαδικασίας. Πράγμα που το οδήγησε να ασχοληθεί αποκλειστικά με τους μηχανισμούς που επιτρέπουν σε μια μειονότητα να ασκήσει —με επιτυχία— την επιρροή της. Ξεκινώντας από την αντίληψη ότι κάθε κοινωνική ολότητα είναι σε θέση να αποτελέσει δέκτη και συνάμα πομπό κοινωνικής επιρροής, πρεσβεύει από τη μια ότι απαραίτητη προϋπόθεση για την άσκηση κοινωνικής επιρροής από μια μειονότητα είναι η σταθερότητα της συμπεριφοράς της, κι από την άλλη ότι η αποτελεσματικότητα αυτής της διαδικασίας εξαρτάται άμεσα από τον τρόπο που θα διαπραγματευτεί την ενδο- και δι-ατομική σύγκρουση που προκαλεί αυτή η συμπεριφορά της.

Έχουμε να κάνουμε δηλαδή εδώ με δύο διαφορετικούς θεωρητικούς προσανατολισμούς που, βασιζόμενοι σε πειραματικά ευρήματα, καταλήγουν σε διαμετρικά αντίθετα και αντιφατικά συμπεράσματα. Σε μια άλλη εργασία μας (Παπαστάμου, 1979α) επιχειρήσαμε να μελετήσουμε τα όρια που διακρίνουν το καθένα απ' τα δύο αυτά μοντέλα, καθώς και τα κοινά τους σημεία που θα επέτρεπαν τη διατύπωση μιας θεωρίας, η οποία θα ενσωμάτωνε τόσο τα φαινόμενα της κοινωνικής επιρροής των μειονοτήτων όσο και τα φαινόμενα της επιρροής που ασκεί η πλειοψηφία.

Στην προσπάθειά μας αυτή καταλήξαμε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι έπρεπε να αναπροσδιορίσουμε το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσ-

σονται τα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής. Στις περισσότερες πραγματικά εργασίες, τόσο σ' αυτές που εμπνέονται από το λειτουργιακό μοντέλο όσο και στις ίδιες τις έρευνες του Moscovici και των συνεργατών του, οι πρωταγωνιστές της αλληλεπίδρασης που χαρακτηρίζει τη διαδικασία κοινωνικής επιρροής περιορίζονται σε δύο μόνο κοινωνικές ολότητες: την πλειοψηφία και τη μειονότητα που παρεκκλίνει κοινωνικά. Αυτή όμως η διχοτόμηση συσκοτίζει κατά κάποιο τρόπο τον αληθινό συσχετισμό δυνάμεων και καθιστά δυσνόητη την ιδιαιτερότητα τόσο της μειονότητας όσο και της πλειοψηφίας. Το γεγονός άλλωστε ότι σε όλα αυτά τα πειράματα (εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις), το πειραματικό υλικό αναφέρεται στη «φυσική» πραγματικότητα, όπου δηλαδή υπάρχει πάντοτε μια ορθή και μια εσφαλμένη απάντηση, εισάγοντας μ' αυτόν τον τρόπο μια έντονη τάση κοινωνικής συναίνεσης, κάθε άλλο παρά ευκολώνει τα πράγματα.⁸

Προτείνουμε λοιπόν τη διχοτόμηση της ιδεολογικής έννοιας «πλειοψηφία» σε δύο ξεχωριστές (και συχνά αντινομικές) κοινωνικές ολότητες: την πλειοψηφία που κατέχει την εξουσία και που θεσπίζει τους κυρίαρχους (και υποτίθεται «αλάθητους») κοινωνικούς κανόνες, και τη σιωπηρή πλειοψηφία που στην πραγματικότητα αποτελεί και τον μόνο στόχο στον οποίο απευθύνεται οποιαδήποτε διαδικασία κοινωνικής επιρροής. Κατ' αυτόν τον τρόπο μπορούμε να πούμε, όπως και ο Backer (1963), ότι «οι κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες επιβάλλουν με τέτοιο τρόπο τις κοινωνικές τους αξίες ώστε οι νόρμες των άλλων ομάδων εμφανίζονται να παρεκκλίνουν κοινωνικά. Όταν οι κοινωνικά καταπιεσμένες ομάδες επιχειρούν να προβάλουν τις δικές τους αξίες, πολύ συχνά δεν έχουν ν' αντιμετωπίσουν την πλειοψηφία ή γενικότερα την άρχουσα τάξη αλλά τις άλλες μειονότητες». Πράγμα που σε τελευταία ανάλυση κάνει ακόμα πιο περίπλοκο το κοινωνικό πλαίσιο επιρροής που προτείνουμε.

Έχει όμως το πλεονέκτημα να διασαφηνίζει την αναγκαιότητα μιας γενικότερης αντίληψης των διαφόρων κοινωνιοψυχολογικών μηχανισμών που πιθανόν επεμβαίνουν καθοριστικά στη διαδικασία κοινωνικής επιρροής. Είναι αδύνατο δηλαδή να μελετηθεί πια μεμονωμένα ο ένας ή ο άλλος πρωταγωνιστής της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, χωρίς να ληφθούν υπόψη και οι άλλοι. Ή μάλλον, δεν είναι δυνατό να κατανοήσουμε τη λειτουργία της μιας ή της άλλης στρατηγικής κοινωνικής επιρροής (των μειονοτήτων ή της πλειοψηφίας) αν δεν έχουμε καταλάβει πρωτύτερα τη φύση των σχέσεων που καλλιεργούνται μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών παραγόντων τους οποίους αφορά η διαδικασία κοινωνικής επιρροής.

8. Για μια εκτενέστερη ανάπτυξη αυτής της όψης του προβλήματος, βλ. Παπαστάμου και Μιούνη, 1982.

Μπορούμε να διακρίνουμε λοιπόν τέσσερις τουλάχιστον διαφορετικές σχέσεις:

- μεταξύ της μειονότητας και της πλειοψηφίας που κατέχει την εξουσία·
- μεταξύ της μειονότητας και της σιωπηρής πλειοψηφίας·
- μεταξύ της πλειοψηφίας που κατέχει την εξουσία και της σιωπηρής πλειοψηφίας, και τέλος,
- μεταξύ των διαφόρων ενεργών μειονοτήτων.

Με άλλα λόγια, μόνο μια συστηματική μελέτη αυτών των σχέσεων θα μας οδηγήσει σε μια πληρέστερη κατανόηση των φαινομένων κοινωνικής επιρροής. Πρέπει να τονίσουμε εδώ ότι μια πρώτη προσπάθεια προς αυτήν την κατεύθυνση έγινε με τις εργασίες του Mugny (1974, 1975), όπου πραγματοποιείται μια σαφής διάκριση των διαφόρων ειδών συμπεριφοράς (σταθερή ή ασταθής) από τα δύο είδη διαπραγμάτευσης. Πρέπει να σημειώσουμε επίσης ότι παρά το γεγονός ότι οι έρευνες αυτές πιστοποιούν την «υπεροχή» της ευλύγιστης διαπραγμάτευσης πάνω σε μια πιο άκαμπτη συμπεριφορά, ορισμένα πειραματικά ευρήματα εμποδίζουν την εσπευσμένη γενίκευση αυτού του φαινομένου. Το γεγονός δηλαδή ότι η ευλυγισία στη διαπραγμάτευση των συγκρούσεων είναι ιδιαίτερα αποτελεσματική όταν υπάρχει μια κάποια ταύτιση απόψεων της σιωπηρής πλειοψηφίας με την ενεργό μειονότητα, ενώ μειώνεται σημαντικά ο αντίκτυπός της στην αντίθετη περίπτωση, μας κάνει να πιστεύουμε ότι αν και η διαπραγμάτευση είναι για τις μειονότητες μια σημαντικότερη στρατηγική κοινωνικής επιρροής, δεν παύει η λειτουργία της να διευθετείται καθοριστικά από τις σχέσεις που διατηρούνται με τη σιωπηρή πλειοψηφία.

Ακολουθώντας λοιπόν αυτό ακριβώς το σκεπτικό, θελήσαμε να δείξουμε σ' ένα άλλο μας πείραμα (Mugny και Papastamou, 1975-1976) ότι δεν είναι τόσο το είδος διαπραγμάτευσης αυτό καθ' εαυτό που καθορίζει την εξέλιξη της κοινωνικής επιρροής των μειονοτήτων, όσο η εικόνα που το πειραματικό μας δείγμα (και που αντιστοιχεί, στην πραγματικότητα, στη σιωπηρή πλειοψηφία, έτσι όπως την ορίσαμε) έχει σχηματίσει —κατά τη διάρκεια της κοινωνικής αλληλεπίδρασης— για την ενεργό μειονότητα.

Υποθέσαμε δηλαδή ότι δεν είναι η νόρμα, της οποίας γίνεται φορέας η μειονότητα, που προσδίδει στα διάφορα είδη διαπραγμάτευσης την ιδιαιτερότητά τους, αλλά η αντίληψη από τα υποκείμενα μιας ταύτισης ή αντίθεσης τους με τη μειονότητα αυτή. Στην υπόθεση αυτή οδηγηθήκαμε από μια σειρά πειραματικών ευρημάτων που φαίνονται να επιβεβαιώνουν μια τέτοια άποψη. Έτσι, ο Freedman κι ο Doob (1968) δείχνουν πως η ταυτότητα απόψεων προκαλεί μια σπουδαιότερη κοινωνική επιρροή, ενώ ο Edwing (1942) βρίσκει ότι αν γίνουν αντιληπτές από τα υποκείμενα οι προθέσεις της πηγής επιρροής να αλλάξει τη γνώμη τους και υπάρχει μια σχετική ταυτότητα στις από-

ψεις τους, ο αντίχτυπος της πηγής αυξάνει· σε περίπτωση όμως που οι απόψεις των υποκειμένων έρχονται σε αντίθεση με αυτές που υποστηρίζει η πηγή, το γεγονός ότι τα υποκείμενα έχουν αντιληφθεί τις προθέσεις της πηγής κοινωνικής επιρροής μειώνει σημαντικά την αποτελεσματικότητά της. Ο Moscovici και η Neve (1971) τέλος, συμερίζονται αυτή την ερμηνεία αναφορικά με τις προθέσεις άσκησης κοινωνικής επιρροής: σύμφωνα μ' αυτούς τους ερευνητές, όσο περισσότερο τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται την πίεση που επιχειρεί ν' ασκήσει πάνω τους η μειονότητα, τόσο μικρότερη θα είναι και η επιρροή της.

Όταν λοιπόν η μειονότητα δηλώνει ότι συμφωνεί ή διαφωνεί με τις απόψεις της σιωπηρής πλειοψηφίας (ανεξάρτητα από την πραγματική συμφωνία ή διαφωνία της), είναι σε θέση να αμβλύνει ή να εντείνει αντίστοιχα τη σύγκρουση που προκαλεί η σταθερότητα της συμπεριφοράς της, με αποτέλεσμα να επιδρά πάνω στη λειτουργία ενός κοινωνιοψυχολογικού μηχανισμού σαν τη διαπραγμάτευση των συγκρούσεων. Η ευλυγισία στη διαπραγμάτευση θα είναι δηλαδή αποτελεσματικότερη σε περίπτωση «έκδηλης» διαφωνίας της μειονότητας με τη σιωπηρή πλειοψηφία, ενώ η ακαμψία διαπραγμάτευσης θα εντείνει τη σύγκρουση που ήδη έχει δημιουργήσει η σταθερή συμπεριφορά της μειονότητας, θα «μπλοκάρει» οριστικά κάθε δυνατό διάλογο με τα υποκείμενα και θα τα απομακρύνει ακόμα περισσότερο από τις θέσεις που υποστηρίζει η πηγή επιρροής. Σε περίπτωση αντίθετα «έκδηλης» συμφωνίας των απόψεων της μειονότητας με τις απόψεις της σιωπηρής πλειοψηφίας, η σύγκρουση αμβλύνεται σημαντικά, τα υποκείμενα νιώθουν λιγότερο έντονη την ανάγκη να βρουν μια λύση στη σύγκρουση αυτή, και κατά συνέπεια η ακαμψία στη διαπραγμάτευσή της δεν θα έχει διαφοροποιημένον αντίχτυπο από αυτόν που χαρακτηρίζει την ευλύγιστη μειονότητα.

Τα ευρήματα αυτού του πειράματος επιβεβαιώνουν απόλυτα αυτές τις υποθέσεις αναφορικά με τη διαφοροποιημένη επιρροή των ανεξάρτητων μεταβλητών μας. Τα πράγματα όμως είναι πολύ πιο σύνθετα ως προς την εικόνα που οι μεταβλητές αυτές οδήγησαν τα υποκείμενα να σχηματίσουν για την ενεργό μειονότητα. Έτσι, στις συνθήκες «συμφωνία» τα υποκείμενα θεωρούν τη μειονότητα πολύ πιο ευλύγιστη απ' ό,τι στις συνθήκες «διαφωνία», και αυτό ανεξάρτητα από το είδος διαπραγμάτευσης που χαρακτηρίζει την πηγή κοινωνικής επιρροής· πράγμα που σημαίνει ότι ο πειραματικός χειρισμός της ομοιογένειας ή της ανομοιογένειας των απόψεων αλλοίωσε το πεδίο των κοινωνικών παραστάσεων, διευρύνοντας το φάσμα της ευλύγιστης και άκαμπτης συμπεριφοράς.

Τι ερμηνεία μπορεί να δώσει όμως κανείς στο σχηματισμό ταυτόσημης εικόνας για την ευλύγιστη και την άκαμπτη μειονότητα στις συνθήκες «διαφωνία» (κατά πόσον μάλλον που η άσκηση επιρροής τους διαφέρει σημαντι-

κά); Σε μια άλλη εργασία μας (Papastamou, 1979a, σ. 132-140) αναφερθήκαμε στη θεωρία κοινωνικής διαφοροποίησης (Lemaine, Lasch και Ricateau, 1971-1972). Μπορούμε όμως να αναφερθούμε και στη θεωρία κοινωνικής απόδοσης (Jones και Davis, 1965· Kelley, 1967), καθώς και στο μοντέλο κοινωνικής κατηγοριοποίησης του Tajfel (1972). Μπορούμε να ερμηνεύσουμε δηλαδή αυτό το αποτέλεσμα της απεικόνισης της μειονότητας σαν ένα τυπικό δείγμα του φαινομένου της κατηγοριοποίησης. Αυτό πάντως που μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα είναι ότι η εικόνα που σχηματίζουν τα υποκείμενα για τη μειονότητα ανάλογα με τις διάφορες πειραματικές συνθήκες, επεμβαίνει πολύ πιο καθοριστικά απ' ό,τι φανταζόμασταν καταρχήν. Αν αποδεχτούμε την αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η λειτουργία του μηχανισμού διαπραγμάτευσης είναι συνάρτηση του βαθμού θετικότητας της εικόνας που προκαλεί η μειονότητα (Mugny, 1975), πρέπει κατά συνέπεια να δούμε πώς συσχετίζεται αυτή η εικόνα με τον διαφορετικό αντίχτυπο των δύο μορφών που μπορεί να πάρει η διαπραγμάτευση των συγκρούσεων. Τα ευρήματα όμως αυτού του πειράματος δείχνουν ότι δεν είναι η θετικότητα αυτή καθ' εαυτήν της εικόνας που επεμβαίνει καθοριστικά στη διαδικασία κοινωνικής επιρροής, αλλά οι διαφορετικές σημασίες που παίρνει στα μάτια των υποκειμένων, σε συνάρτηση με τις κοινωνικές συνθήκες στις οποίες εγγράφεται η διαπραγμάτευση των συγκρούσεων από τη μειονότητα: ενώ η αρνητική εικόνα της άκαμπτης μειονότητας μειώνει, στη συνθήκη «διαφωνίας», τόσο την άμεση όσο και την έμμεση επιρροή της, στη συνθήκη «συμφωνίας» η ίδια αυτή αρνητική εικόνα δεν εμποδίζει την άκαμπτη μειονότητα να ασκήσει μια σημαντική έμμεση επιρροή.

Η απόπειρα εφαρμογής, από τον Kelley, τον Faucheux και τον Moscovici (βλ. σχετικά, Moscovici, 1972) του θεωρητικού μοντέλου κοινωνικής απόδοσης στα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής, επιβεβαιώνει κατά κάποιον τρόπο την ανάλυσή μας αυτή.

Ξεκινώντας απ' την ιδέα του Heider (1958), σύμφωνα με την οποία η κοινωνική απόδοση παρουσιάζεται σε στιγμές σύγκρουσης ή όταν επέρχεται μια αβεβαιότητα, έτσι ώστε η «συμπερασματολογία» αποτελεί στοιχείο εσωτερικής συνοχής και σταθερότητας, οι ερευνητές αυτοί θεωρούν ότι το πρόβλημα της προέλευσης των εκτιμήσεων και των απαντήσεων είναι πρωταρχικής σημασίας για τα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής. Σύμφωνα με την ανάλυση που κάνουν, οι πιθανότητες που έχει κάποιος να επηρεαστεί (από μια μειονότητα, για παράδειγμα) εξαρτώνται από τις δυνατότητες που του προσφέρονται να προβεί σε σταθερές και διαφοροποιημένες αποδόσεις, από τη στιγμή που κάτι τέτοιο είναι άμεση συνέπεια του βαθμού πληροφόρησής του.

Το άτομο δηλαδή (ή η ομάδα) που έχει περισσότερες πιθανότητες να επηρεαστεί από ένα άλλο άτομο (ή μια άλλη ομάδα) είναι αυτό στο οποίο οι

κοινωνικές συνθήκες προσφέρουν τις μεγαλύτερες δυνατότητες να προβεί σε αυτού του είδους τις ερμηνείες. Φτάνουμε έτσι στο συμπέρασμα ότι «οι ερμηνείες στις οποίες προσφεύγει ένα υποκείμενο για να εξηγήσει τη συμπεριφορά κάποιου, δεν είναι οι ίδιες όταν έχει να κάνει με κάποιον που υποστηρίζει παρεμφερείς ή διαφορετικές απόψεις απ' αυτό» (Moscovici, 1972, σ. 78).

Σύμφωνα με τον Moscovici, λοιπόν, η κοινωνική απόδοση εισάγει στα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής δύο διαφορετικές μορφές αιτιολόγησης, ανάλογα με το αν οι εκτιμήσεις που γίνονται πηγάζουν από την ιδιαίτερη γνώμη μιας άλλης κοινωνικής ολότητας ή αν τις έχει προκαλέσει το αντικείμενο αυτό καθ' εαυτό, σχετικά με το οποίο έχει επέλθει η διαφωνία.

Με το ίδιο πάντα σκεπτικό, ο Moscovici και η Lage (1970) έκαναν την υπόθεση ότι αν μια μειονότητα αποτελείται από δύο πειραματικούς συνεργούς που υποστηρίζουν την ίδια γνώμη και έρχονται σε αντίθεση με τις απόψεις των υποκειμένων, η διαφορά αντιλήψεων δεν μπορεί να αποδοθεί (από τα υποκείμενα) παρά σε μια ιδιαιτερότητα του αντικειμένου. Τα ευρήματα του πειράματός τους επιβεβαίωσαν αυτή την υπόθεση, δείχνοντας ότι το πέρασμα από μια μονομελή σε μια διμελή μειονότητα δεν είναι ποσοτικό αλλά ποιοτικό φαινόμενο. Πράγματι, η διμελής μειονότητα επηρέασε περισσότερο από τη μονομελή. Ταυτόχρονα, η αυτοπεποίθηση των υποκειμένων στις απαντήσεις που έδιναν ήταν σημαντικά μικρότερη στη δεύτερη περίπτωση απ' ό,τι στην πρώτη. Με άλλα λόγια, παρά το γεγονός ότι και στις δύο πειραματικές συνθήκες η σταθερότητα συμπεριφοράς της μειονότητας ήταν η ίδια (η πηγή επιρροής επαναλάμβανε σε όλη τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης τις παραπλανητικές της απαντήσεις), ερμηνεύτηκε με τρόπο διαφορετικό: όταν η μειονότητα είχε ένα μόνο μέλος, η επαναληπτικότητα των απαντήσεων πήρε για τα υποκείμενα την έννοια μιας διακοπής των διαπραγματεύσεων και θεωρήθηκε απόρροια των προσωπικών χαρακτηριστικών του πειραματικού συνεργού. Η ταύτιση απόψεων των πειραματικών συνεργών της διμελούς μειονότητας προσέδωσε, αντίθετα, στη σταθερότητα της συμπεριφοράς τους μια διάσταση «αντικειμενικότητας», πράγμα που έκανε τη διαφορετική από των υποκειμένων αντίληψή τους να φαίνεται μια «αξιόλογη εναλλακτική λύση».

Από τη στιγμή λοιπόν που η σταθερότητα συμπεριφοράς παίρνει διαφορετική σημασία, ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται η διαδικασία κοινωνικής επιρροής των μειονοτήτων, δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και με τη διαπραγμάτευση των συγκρούσεων από τη μειονότητα; Ο διαφορετικός αντίκτυπος της άκαμπτης μειονότητας στις δύο συνθήκες «συμφωνίας» και «διαφωνίας» (Mugny και Papastamou, 1975-1976) μας κάνει να πιστεύουμε κάτι τέτοιο.

Η διαπραγμάτευση των συγκρούσεων που, όπως είδαμε, προσδιορίζει τις σχέσεις της ενεργού μειονότητας με τη σιωπηρή πλειοψηφία, μπορεί

πράγματι να οδηγήσει αυτήν την τελευταία σε κοινωνικές αποδόσεις που να ανακαθορίσουν τον αντίτυπο αυτής της στρατηγικής κοινωνικής επιρροής, σε συνάρτηση με τις συνθήκες που χαρακτηρίζουν την κοινωνική αλληλεπίδραση. Τα πειραματικά ευρήματα άλλωστε του Moscovici και της Lage μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι η διακοπή από την άκαμπτη μειονότητα της διαπραγμάτευσης των συγκρούσεων, έχει άλλη ψυχολογική σημασία όταν μια μόνο μειονότητα ασκεί κοινωνική επιρροή, και διαφορετική όταν δύο μειονότητες ασκούν ταυτόχρονα την επιρροή τους υποστηρίζοντας παρεμφερείς αντιλήψεις.

Αν η διακοπή, από μια απομονωμένη μειονότητα, της διαπραγμάτευσης των συγκρούσεων μπορεί να αποδοθεί στα χαρακτηριστικά της μειονότητας αυτής καθ' εαυτήν, μειώνοντας έτσι την αξιοπιστία του μηνύματός της και προκαλώντας ανακοπή της διάδοσης των κοινωνικών της κανόνων και αξιών, αυτό δεν σημαίνει ότι θα συμβεί ακριβώς το ίδιο όταν δύο μειονότητες ασκούν ταυτόχρονα την επιρροή τους. Το γεγονός ότι και οι δύο μειονότητες είναι άκαμπτες στις διαπραγματεύσεις τους με τη σιωπηρή πλειοψηφία, μπορεί να οδηγήσει τα υποκείμενα στην πεποίθηση ότι αυτή η συμπεριφορά οφείλεται στην ιδιαιτεριότητα των κοινωνικών συνθηκών που διέπουν την κοινωνική αλληλεπίδραση, ή και στο ίδιο το αντικείμενο της κοινωνικής συναλλαγής. Σε τελευταία ανάλυση, αυτή η ομοιοτροπία των μειονοτήτων μπορεί και να ληφθεί σαν ένα είδος δι-ατομικής ή δι-ομαδικής σταθερότητας στη συμπεριφορά τους.

Για να ελέγξουμε την ορθότητα αυτών των υποθέσεων, διενεργήσαμε ένα πείραμα (Mugny και Papastamou, 1980) όπου μεταβάλλαμε τον αριθμό των μειονοτήτων που επιχειρούσαν να επηρεάσουν τη γνώμη της σιωπηρής πλειοψηφίας. Σημειώνουμε εδώ ότι εξαιτίας της ιδιαιτερότητας του πειραματικού μας υλικού (που θα περιγράψουμε με περισσότερες λεπτομέρειες πιο κάτω) κρίναμε προτιμότερο να μη μεταβάλλουμε τον αριθμό των μελών που απαρτίζουν τη μειονότητα (όπως έκαναν ο Moscovici και η Lage) αλλά τον αριθμό της ίδιας της πηγής κοινωνικής επιρροής.

Τα πειραματικά ευρήματα επιβεβαιώνουν λοιπόν τη σπουδαιότητα επέμβασης των μηχανισμών κοινωνικής απόδοσης στα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής. Φάνηκε δηλαδή ότι μια άκαμπτη μειονότητα επηρεάζει λιγότερο από μια μειονότητα που δείχνεται πιο ευλύγιστη στις διαπραγματεύσεις της με τη σιωπηρή πλειοψηφία. Όταν όμως αυτή η ακαμψία διαπραγμάτευσης χαρακτηρίζει και τις δύο μειονότητες που ασκούν κοινωνική επιρροή, παρατηρούμε μια ισοβάθμιση του αντίτυπού τους (κυρίως έμμεσου) με τον σχετικά υψηλό αντίτυπο των ευλύγιστων μειονοτήτων. Αυτό όμως που συμβάλλει σημαντικά στην επιβεβαίωση των υποθέσεών μας κι αφήνει να εννοηθεί ότι οι ανεξάρτητες μεταβλητές μας παρέμβαλλαν ριζικά διαφορετι-

κούς κοινωνιοψυχολογικούς μηχανισμούς στην κοινωνική αλληλεπίδραση, είναι τα αποτελέσματα που είχαμε στη μέτρηση της εικόνας, που σχημάτισαν τα υποκείμενα για την πηγή κοινωνικής επιρροής. Βρήκαμε δηλαδή ότι στις συνθήκες ακαμψίας (και αυτό ανεξάρτητα από το αν μια ή δύο μειονότητες ασκούν κοινωνική επιρροή) η μειονότητα παρουσιάζεται πιο άκαμπτη, πιο δογματική και πιο μονολιθική απ' ό,τι στις συνθήκες ευλυγισίας. Πράγμα που πιστοποιεί την «ορθή» αντίληψη του βαθμού ακαμψίας των μειονοτήτων από τα υποκείμενα, και αποκλείει την περίπτωση παρερμηνείας των πειραματικών χειρισμών.

Ένα άλλο εύρημα θα μας βοηθήσει στην ερμηνεία αυτών των αποτελεσμάτων. Πρόκειται για τις συσχετίσεις που εμφανίζονται μεταξύ του βαθμού κοινωνικής επιρροής που άσκησαν οι μειονότητές μας, και την εικόνα που σχημάτισαν γι' αυτές τα υποκείμενα. Βρήκαμε δηλαδή ότι δεν υπήρξε καμιά τέτοια συσχέτιση στις συνθήκες όπου δύο (άκαμπτες ή ευλύγιστες) μειονότητες ασκούν ταυτόχρονα κοινωνική επιρροή, υποστηρίζοντας παρεμφερείς ιδεολογικές θέσεις. Αντίθετα, όταν μια, και μόνο μια άκαμπτη ή ευλύγιστη μειονότητα επιχειρεί να διαδώσει τις θέσεις της στη σιωπηρή πλειοψηφία, βλέπουμε να εμφανίζονται στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις μεταξύ της επιρροής των μειονοτήτων και της εικόνας που σχημάτισαν γι' αυτές τα υποκείμενα. Πράγμα που, με άλλα λόγια, σημαίνει ότι σ' αυτή και μόνο σ' αυτή την περίπτωση η απεικόνιση των μειονοτήτων διευθετεί καθοριστικά την ανέλιξη της κοινωνικής τους αλληλεπίδρασης με τη σιωπηρή πλειοψηφία. Με την έννοια δηλαδή ότι η ακαμψία διαπραγμάτευσης μιας μόνο μειονότητας ερμηνεύεται από τα υποκείμενα σαν ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της μειονότητας, και εξαιτίας αυτής, ακριβώς της «υποκειμενικοποίησης» της συμπεριφοράς της δεν είναι σε θέση να ασκήσει σημαντική κοινωνική επιρροή. Αντίθετα, όταν αυτό το είδος διαπραγμάτευσης χαρακτηρίζει περισσότερες μειονότητες, τα υποκείμενα δεν μπορούν να το αποδώσουν σε προσωπικά χαρακτηριστικά της πηγής επιρροής αλλά θεωρούν ότι οφείλεται στην ιδιαιτερότητα των κοινωνικών συνθηκών: με αποτέλεσμα, η ασκούμενη επιρροή να είναι σαφώς μεγαλύτερη από πριν.

Όπως λοιπόν συμφωνούμε με τον Moscovici (1972) όταν πρεσβεύει ότι η έκβαση κάθε διαδικασίας κοινωνικής επιρροής εξαρτάται άμεσα από τα συμπεράσματα που τα υποκείμενα (και γενικότερα, η σιωπηρή πλειοψηφία) βγάζουν για την κοινωνική ολότητα που προσπαθεί να τα επηρεάσει, καλό θα ήταν να μελετήσουμε αμεσότερα τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει αυτή η ερμηνευτική λειτουργία στην αποτελεσματικότητα της δράσης των ενεργών μειονοτήτων.

Μια πρώτη πιθανότητα είναι, όπως είπαμε και πρωτύτερα, ότι η ομοφωνία των άκαμπτων μειονοτήτων, και ακόμα περισσότερο η ομοιοτροπία τους,

χαρακτηρίστηκε από τα υποκείμενα σαν ένα είδος δι-ομαδικής σταθερότητας στη συμπεριφορά τους. Το γεγονός όμως ότι και στις τέσσερις πειραματικές μας συνθήκες η σταθερότητα συμπεριφοράς των μειονοτήτων έγινε αντιληπτή με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, χωρίς καμιά παραλλαγή, και ήταν, με άλλα λόγια, ισοβάθμια, φαίνεται να αποκλείει μια τέτοια εξήγηση. Πιστεύουμε δηλαδή πως έχουμε να κάνουμε με ένα γενικότερο φαινόμενο, του οποίου και οι επιπτώσεις είναι σημαντικότερες, και οι μηχανισμοί του συνθετότεροι.

Αναφερόμαστε εδώ στο φαινόμενο *ψυχολογικοποίησης*, του οποίου θελήσαμε να μελετήσουμε σε άλλες μας εργασίες τόσο τη λειτουργία όσο και τις δραματικές επιπτώσεις του (Papastamou, 1979· Papastamou, Mugny και Kaiser, 1980· Παπαστάμου και Μιούνυ, 1982· Papastamou και Mugny, υπό έκδοση), και που αποτελεί μια ιδιαίτερα πλατιά διαδεδομένη πρακτική της κυρίαρχης κοινωνικά ομάδας για να αποδυναμώνει τις μειονότητες και να εξουδετερώνει τη δράση τους. Τόσο η πολυμορφία της όσο κι οι βαθιές της ρίζες στην άρχουσα ιδεολογία, κάνουν την ψυχολογικοποίηση μια από τις πιο επικίνδυνες αντιδράσεις σε κάθε απόπειρα κοινωνικής αλλαγής και την καθιστούν επίκεντρο στα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής των μειονοτήτων.⁹

Μπορέσαμε να δείξουμε δηλαδή ότι αρκεί να θελήσει —με τον ένα ή άλλο τρόπο— η σιωπηρή πλειοψηφία, βασιζόμενη στις νόρμες και στον τρόπο, με τον οποίο τις εκθέτει, να δει ποια είναι τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά μιας μειονότητας, για να οδηγηθεί σε μια μαζική και αμετάκλητη άρνηση των θέσεων που πρεσβεύει η μειονότητα αυτή. Δείξαμε ακόμη ότι η διερεύνηση και μόνο των ψυχολογικών αιτιών της συμπεριφοράς που ακολουθεί μια μειονότητα (χωρίς καμιά σαφή ή έκδηλη αρνητική αξιολόγησή της) αρκεί για να προσλάβει αυτή η συμπεριφορά μια ιδιαίτερη αρνητική σημασία, με αποτέλεσμα τη δραστική μείωση της επιρροής της. Είδαμε επίσης ότι αυτή η πρακτική ψυχολογικοποίησης (που σε τελευταία ανάλυση δεν είναι παρά η απλή μετατόπιση του ενδιαφέροντος της σιωπηρής πλειοψηφίας από το μήνυμα, στη μειονότητα που το διαδίδει) είναι σε θέση να αναπαράγει τα κοινωνικά στερεότυπα και τις προκαταλήψεις που αναφέρονται σε κάθε, περιθωριακή, συμπεριφορά που δεν ακολουθεί την «πεπατημένη οδό»: ευαίσθητοποιεί ιδιαίτερα τα υποκείμενα στις επιπτώσεις της συμπεριφοράς της και στον

9. Την πολυμορφία της πιστοποιεί το γεγονός ότι η πιο ακραία όψη της είναι η «ψυχιατρικοποίηση» που εφαρμόζουν ορισμένα ολοκληρωτικά ή/και αυταρχικά καθεστώτα για να αποπλίσουν κάθε ιδεολογική αμφισβήτηση, ενώ η πιο συνηθισμένη (αλλά καθόλου ανώδυνη) χρήση της βρίσκεται στην ψυχολογική ερμηνεία (παρερμηνεία, θα λέγαμε καλύτερα) κάθε περιθωριακού —ή ακόμα και πρωτοποριακού— κινήματος. Όσο για το πόσο βαθιές είναι οι ρίζες αυτής της πρακτικής, δεν έχουμε παρά να θυμηθούμε το ρωμαϊκό γνωμικό, σύμφωνα με το οποίο «μπορούμε να θαυμάζουμε ένα έργο, αλλά πρέπει να τρέφουμε υποψίες για τον καλλιτέχνη».

κοινωνικό αντίτυπο που μπορεί να έχει η μειονότητα αυτή, ενώ ταυτόχρονα τα οδηγεί στη συνειδητοποίηση της κοινωνικής αποδοκιμασίας των θέσεων που υποστηρίζει, αναπτύσσοντας έτσι ένα ολόκληρο σκεπτικό «κινδυνολογίας». Δείξαμε τέλος, πως όλη αυτή η πολύπλοκη διαδικασία ιδεολογικής διευθέτησης των φαινομένων κοινωνικής επιρροής παράγεται, κυρίως (και σχεδόν «αυτόματα»), κάθε φορά που η μειονότητα δείχνεται άκαμπτη στις διαπραγματεύσεις της με τη σιωπηρή πλειοψηφία.

Χωρίς να προχωρήσουμε σε περισσότερες λεπτομέρειες, στην ανάλυση αυτού του φαινομένου, και για να γυρίσουμε στο πείραμα που αναπτύξαμε πιο πάνω, πιστεύουμε ότι οι συνθήκες στις οποίες δύο μειονότητες (άκαμπτες ή ευλύγιστες στη διαπραγμάτευση των συγκρούσεων) άσκούσαν ταυτόχρονα την κοινωνική τους επιρροή, αναπαρήγαγαν τις προϋποθέσεις που εμποδίζουν τη σιωπηρή πλειοψηφία να προβεί σε μια ψυχολογικοποίηση της πηγής επιρροής: πράγμα που επέτρεψε στις δύο άκαμπτες μειονότητες να έχουν έναν αντίτυπο εξίσου σημαντικό με αυτό που προκάλεσαν οι δύο ευλύγιστες μειονότητες, και σαφώς μεγαλύτερο από τον αντίτυπο της μοναδικής άκαμπτης μειονότητας.

Πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι στο πείραμα αυτό, παρά το γεγονός ότι όταν δύο μειονότητες ακολουθούσαν την ίδια συμπεριφορά στις διαπραγματεύσεις τους με τη σιωπηρή πλειοψηφία και ασκούσαν ταυτόχρονα την επιρροή τους, εμποδίζοντας έτσι την προσφυγή της τελευταίας σε «ψυχολογικοποιητικές» ερμηνείες, τα υποκείμενα δεν είχαν καμιά πληροφορία ως προς τις σχέσεις που καλλιεργούσαν μεταξύ τους οι δύο μειονότητες. Έτσι, η συμπληρωματικότητα των θέσεων που υποστήριζε η καθεμιά απ' αυτές μπορεί να άφησε να εννοηθεί ότι υπήρχε μια συνεργασία μεταξύ τους. Από την άλλη μεριά πάλι, το γεγονός ότι καθεμιά είχε συντάξει ένα διαφορετικό κείμενο προσπαθώντας να «περάσει» τις θέσεις της, μπορεί να υποδήλωνε αντίθετα κάποιον ανταγωνισμό ανάμεσά τους.

Στο πείραμα που θα περιγράψουμε λοιπόν τώρα, εκτός από την «παράδοσιακή» πια μεταβλητή του είδους διαπραγμάτευσης των συγκρούσεων από τις μειονότητες, θα χειριστούμε πειραματικά και τις σχέσεις (ανταγωνιστικές ή μη) που καλλιεργούν μεταξύ τους δύο μειονότητες όταν ασκούν ταυτόχρονα την επιρροή τους πάνω στη σιωπηρή πλειοψηφία. Πιστεύουμε δηλαδή ότι όταν τα υποκείμενα γνωρίζουν επακριβώς ποιες είναι οι σχέσεις ανάμεσα σε δύο μειονότητες, δεν θα βρεθούν στην ανάγκη να ψάξουν μια εξήγηση – ψυχολογικής, κυρίως μορφής –, γεγονός που θα άρει (κυρίως όταν οι μειονότητες δείχνονται άκαμπτες στη συμπεριφορά τους) τις δυσκολίες που συνήθως συναντούν στη διάδοση των κοινωνικών κανόνων και αξιών τους.

1) Μεθοδολογία

Το πειραματικό υλικό

Το θέμα που χρησιμοποιήσαμε για να πραγματοποιήσουμε το πείραμά μας, αναφέρεται στο πρόβλημα της ρύπανσης του περιβάλλοντος. Ένας από τους λόγους που αποφύγαμε να κάνουμε χρήση του πειραματικού υλικού, που συνήθως χρησιμοποιείται στην κοινωνική ψυχολογία (που αναφέρεται δηλαδή σε ερεθίσματα της «φυσικής» πραγματικότητας), είναι γιατί θεωρήσαμε πως κάτι τέτοιο κρύβει πολλούς κινδύνους παρερμηνείας των πειραματικών συνθηκών: πιστεύουμε δηλαδή ότι άλλη σημασία παίρνουν οι πειραματικές συνθήκες όταν χρησιμοποιούν ένα τέτοιο ιδιόμορφο υλικό, και άλλη όταν αναφέρονται στην κοινωνική πραγματικότητα και επικαλούνται διάφορες κοινωνικές εκτιμήσεις. Ο δεύτερος λόγος, πιο ειδικός, έχει άμεση σχέση με το πρόβλημα αυτό καθ' εαυτό του πειραματισμού μας: όπως δηλαδή θέλαμε να μελετήσουμε ορισμένες συγκεκριμένες συνθήκες της *ιδεολογικής διαπραγμάτευσης* των συγκρούσεων από τις μειονότητες, θεωρήσαμε τον εαυτό μας αναγκασμένο να χειριστούμε ένα εξίσου *ιδεολογικής* υψής πειραματικό υλικό.

Πράγματι, το πρόβλημα της μόλυνσης του περιβάλλοντος, είχε ιδιαίτερη σημασία για τα υποκείμενά μας. Από τη μια γιατί ήταν ένα πρόβλημα στο οποίο άρχιζαν να ευαισθητοποιούνται ιδιαίτερα, και από την άλλη, γιατί είχαν μια αρκετά αμφιλεγόμενη στάση απέναντί του: είχαν δηλαδή γενικά την τάση να θεωρούν εξίσου υπεύθυνους για τη μόλυνση του περιβάλλοντος τόσο τις βιομηχανίες όσο και τους πολίτες. Πράγμα που μας διευκόλυνε σημαντικά στην προσπάθειά μας να χειριστούμε πειραματικά (και χωρίς να καταφύγουμε σε στενά ποσοτικά κριτήρια) θέσεις που να εκφράζουν απερίφραστα την πλειοψηφία που κατέχει την εξουσία, ή μια μειονότητα.

Το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήσαμε σ' αυτό μας το πείραμα, το κατασκευάσαμε βασιζόμενοι σε διάφορα άρθρα ελληνικών και ξένων εφημερίδων και περιοδικών (για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά, βλ. Παπαστάμου και Μιούνο, 1982) που αναφέρονταν στο πρόβλημα της ρύπανσης. Αποτελείται από είκοσι φράσεις-εκτιμήσεις αναφορικά με το πρόβλημα αυτό, και τα υποκείμενα έπρεπε για καθεμιά από αυτές να εκφράσει το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας του (με τη βοήθεια μιας κλίμακας: 1 = απόλυτη συμφωνία, 7 = απόλυτη διαφωνία).

Οι εκτιμήσεις αυτές αναφέρονταν σε μερικές κατηγορίες ατόμων (τις

νοικοκυρές, τους αγρότες, τους οδηγούς αυτοκινήτων και τους εκδρομείς) και στις αντίστοιχες κατηγορίες βιομηχανιών (τους παραγωγούς απορρυπαντικών, τις βιομηχανίες χημικών λιπασμάτων, τις βιομηχανίες αυτοκινήτων και τις χημιοβιομηχανίες).

Οι είκοσι αυτές προτάσεις που απαρτίζουν το ερωτηματολόγιο οργανώνονται με τρόπο συστηματικό ως εξής: τέσσερις προτάσεις ρίχνουν την ευθύνη της μόλυνσης του περιβάλλοντος σε μια από τις κατηγορίες των ατόμων· τέσσερις άλλες αρνούνται κάθε ατομική ευθύνη· τέσσερις προτάσεις θεωρούν υπεύθυνους της μόλυνσης τις βιομηχανίες, ενώ τέσσερις άλλες θεωρούν ότι καθεμιά από αυτές τις βιομηχανικές κατηγορίες δεν ευθύνονται κατά κανένα τρόπο για το πρόβλημα αυτό. Τέλος, τέσσερις προτάσεις (που δεν λαμβάνουμε όμως υπόψη μας στον υπολογισμό του δείκτη κοινωνικής επιρροής, ο μόνος λόγος ύπαρξής τους είναι να σπάσουν κάπως τη μονοτονία του ερωτηματολογίου) θεωρούν εξίσου υπεύθυνες τις βιομηχανίες και τις ενέργειες των πολιτών. Πρέπει να σημειώσουμε τέλος ότι η σειρά παρουσίασης αυτών των προτάσεων στο ερωτηματολόγιο αποφασίστηκε με κλήρο, και είναι η ίδια σε όσα πειράματα χρησιμοποιήσαμε αυτό το υλικό.

Τα κείμενα που εισάγουν τις θέσεις της πηγής κοινωνικής επιρροής έχουν συνταχθεί με τέτοιο τρόπο ώστε οι μισές προτάσεις του ερωτηματολογίου είναι άμεσα συνδεδεμένες με τις θέσεις που υποστηρίζει η μειονότητα, κατά τη διάρκεια της συμβολικής της αλληλεπίδρασης με τα υποκείμενα. Με άλλα λόγια, αυτές οι *άμεσες* προτάσεις βρίσκονται σχεδόν αυτούσιες στο κείμενο, που υποτίθεται ότι έχει γράψει η μειονότητα, για να εκφράσει την άποψή της πάνω στο πρόβλημα της μόλυνσης του περιβάλλοντος. Κάθε αποδοχή αυτών των άμεσων προτάσεων από το πειραματικό μας δείγμα, θα αντιστοιχεί λοιπόν σε μια *άμεση* επιρροή του από τη μειονότητα. Όσες προτάσεις δεν περιλαμβάνονται στο κείμενο της μειονότητας, είναι *έμμεσες*.

Όπως όμως μπορεί να συμπεράνει κανείς, βασιζόμενος στο κείμενο αυτό, ποιες θα ήταν οι θέσεις της μειονότητας στις προτάσεις αυτές, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι τα υποκείμενα που θα συμφωνήσουν με τις πιθανές αυτές απόψεις, θα έχουν επηρεαστεί *έμμεσα* από τη μειονότητα.

Χωρίσαμε λοιπόν τις προτάσεις του ερωτηματολογίου, σε *άμεσες* και *έμμεσες*. Σκοπός μας ήταν να διακρίνουμε αυτές που αντιστοιχούν στις θέσεις που υποστηρίζει η μειονότητα, από αυτές που αντιστοιχούν περισσότερο στις απόψεις της πλειοψηφίας. Μετά από μια σφυγμομέτρηση της κοινής γνώμης στο θεσμικό πλαίσιο από το οποίο πήραμε το πειραματικό μας δείγμα (τελειόφοιτους μαθητές στο Γυμνάσιο), αποδείχτηκε ότι η πλειοψηφία είχε την τάση να επιρρίπτει τις ευθύνες κυρίως στα άτομα, ενώ αντίθετα αρνιόταν την ευθύνη των βιομηχανιών για τη μόλυνση του περιβάλλοντος. Οι οχτώ προτάσεις του ερωτηματολογίου που αντιπροσώπευαν αυτήν την άποψη, δεν

συμπεριλαμβάνονται λοιπόν στο κείμενο της μειονότητας, και αποτελούν κατ' αυτόν τον τρόπο τις έμμεσες προτάσεις. Όσο για τη μειονότητα, επειδή υποστήριξε ότι οι βασικοί υπεύθυνοι για τη μόλυνση του περιβάλλοντος είναι οι βιομηχανίες και όχι πλέον οι ατομικές ενέργειες, το κείμενό της αναπαρήγαγε αυτό ακριβώς το σκεπτικό, με αποτέλεσμα οι οχτώ προτάσεις του ερωτηματολογίου, που αντιστοιχούσαν σ' αυτή την ιδεολογική τοποθέτηση, να αποτελέσουν τις άμεσες προτάσεις.

Το δείγμα

Εβδομήντα δύο μαθητές της τελευταίας τάξης του γυμνασίου (ηλικίας 17-18 χρονών) ενός ιδιωτικού σχολείου στην περιοχή Αθηνών, έλαβαν μέρος σε αυτό το πείραμα, δεκαοχτώ σε κάθε πειραματική συνθήκη. Το πείραμα διενεργήθηκε μέσα στο σχολείο, την ώρα των μαθημάτων. Οι καθηγητές παρευρίσκονταν μέσα στην τάξη κατά τη διάρκεια του πειραματισμού μας, αλλά ο ρόλος τους περιορίστηκε στην παρουσίαση του πειραματιστή ως πανεπιστημιακού ερευνητή που μελετούσε νέες μεθόδους σφυγμομέτρησης της κοινής γνώμης.

Πειραματική διαδικασία

Το πείραμα διενεργήθηκε στα ελληνικά, και περιλάμβανε τρεις φάσεις. Σε μια πρώτη φάση, τα υποκείμενα απαντούσαν ατομικά στο ερωτηματολόγιο κοινής γνώμης σχετικά με το πρόβλημα της μόλυνσης του περιβάλλοντος.

Η δεύτερη (πειραματική) φάση γινόταν μια βδομάδα αργότερα. Στην αρχή τα υποκείμενα διάβαζαν δύο κείμενα που νόμιζαν ότι είχαν γραφτεί από δύο διαφορετικές μειονότητες, και που υποστήριζαν «περιθωριακές» κατά κάποιον τρόπο απόψεις σχετικά με τη μόλυνση του περιβάλλοντος. Αμέσως μετά την ανάγνωση αυτών των δύο κειμένων, τα υποκείμενα περιέγραφαν τις δύο μειονότητες, χρησιμοποιώντας μια σειρά από σαράντα επίθετα, διαλέγοντας αυτά που κατά τη γνώμη τους αντιστοιχούσαν σε καθμιά από τις δύο μειονότητες.

Η τρίτη φάση ερχόταν αμέσως μετά την προηγούμενη. Τα υποκείμενα απαντούσαν για άλλη μια φορά στο ερωτηματολόγιο της κοινής γνώμης, πράγμα που μας επέτρεψε να υπολογίσουμε ένα δείκτη κοινωνικής επιρροής. Θεωρήσαμε δηλαδή, ότι η επιρροή των μειονοτήτων ήταν θετική όταν τα υποκείμενα συμφωνούσαν στο δεύτερο ερωτηματολόγιο περισσότερο με τις άμεσες προτάσεις και λιγότερο με τις έμμεσες. Η επιρροή ήταν αντίθετα αρνητική όταν συνέβαινε ακριβώς το αντίθετο.

Πρώτη φάση: Διαρκούσε είκοσι περίπου λεπτά, κατά τη διάρκεια των

οποίων τα υποκείμενα συμπλήρωναν το ερωτηματολόγιο σχετικά με το πρόβλημα της μόλυνσης του περιβάλλοντος. Η πρώτη αυτή φάση μας επέτρεψε να γνωρίσουμε με ακρίβεια τις απόψεις του δείγματός μας.

Πειραματική φάση: Διαρκούσε γύρω στα τριάντα πέντε λεπτά. Στην αρχή τα υποκείμενα διάβαζαν δύο κείμενα που υποτίθεται ότι είχαν γράψει δύο διαφορετικές μειονότητες, για να εκφράσουν τις θέσεις τους σχετικά με το πρόβλημα της μόλυνσης του περιβάλλοντος. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο, εισαγάγαμε την πρώτη ανεξάρτητη μεταβλητή, αναφορικά με το είδος των σχέσεων που καλλιεργούσαν μεταξύ τους οι δύο μειονότητες.

Σε μια πρώτη σελίδα πληροφορούσαμε δηλαδή τα υποκείμενα ότι είχαμε ζητήσει σε δύο μειονότητες να εκφράσουν τη γνώμη τους και να μας πουν ποιους θεωρούσαν βασικούς υπεύθυνους για τη μόλυνση του περιβάλλοντος. Στις συνθήκες «συνεργασία» τους λέγαμε ότι παρά το γεγονός ότι οι δύο αυτές μειονότητες υποστήριζαν περιθωριακές κατά κάποιο τρόπο απόψεις πάνω σ' αυτό το πρόβλημα, «συνεργάζονταν» μεταξύ τους κάνοντας μια καμπάνια για να πείσουν την κοινή γνώμη σχετικά με την ορθότητα των θέσεών τους. Αντίθετα, στις συνθήκες «ανταγωνισμός» λέγαμε στα υποκείμενα ότι αυτές οι μειονότητες όχι μόνο υποστήριζαν περιθωριακές απόψεις, αλλά επιπλέον συναγωνίζονταν η μια με την άλλη, για το ποια από τις δύο θα φανεί αποτελεσματικότερη στην καμπάνια της ενάντια στη μόλυνση του περιβάλλοντος.

Οι δύο επόμενες σελίδες αναπαρήγαγαν τα δύο κείμενα αυτών των μειονοτήτων (μια σελίδα το καθένα). Στο σημείο αυτό επεμβαίνει η δεύτερη ανεξάρτητη μεταβλητή μας. Χρησιμοποιήσαμε δηλαδή το συνηθισμένο κείμενο που συνοψίζει τις θέσεις της μειονότητας (Mugny και Papastamou, 1975-1976), αλλάζοντας μόνο μερικές λεπτομέρειες που θα έκαναν πιο πειστικό τον πειραματικό χειρισμό μας.

Υπενθυμίζουμε εδώ ότι το αρχικό κείμενο παρουσιάζει τη μόλυνση του περιβάλλοντος ως συνέπεια της κερδοσκοπικής πολιτικής των βιομηχανιών, και υποστηρίζει ότι τα άτομα δεν έχουν καμία ουσιαστική ευθύνη για το πρόβλημα αυτό. Η μια λοιπόν από τις δύο μειονότητες («Α» ή «Β») αναφερόταν στην ευθύνη των βιομηχανιών αυτοκινήτων και των χημιοβιομηχανιών, ενώ η άλλη («Β» ή «Α») ενοχοποιούσε τις βιομηχανίες απορρυπαντικών και χημικών λιπασμάτων. Τα δύο κείμενα είχαν το ίδιο μήκος, και προσπαθήσαμε να εξουδετερώσουμε τον πιθανό αντίχτυπο της σειράς παρουσιάσής τους: σε κάθε πειραματική συνθήκη τα μισά υποκείμενα διάβαζαν πρώτα το κείμενο της μειονότητας «Α» και μετά το κείμενο της μειονότητας «Β», και τα άλλα μισά αντίστροφα.

Πρέπει να σημειώσουμε τέλος ότι το μήκος, το «στίλ» καθώς και η φρασεολογία των διαφόρων παραγράφων των δύο κειμένων ήταν πανομοιότυπα.

Ο πειραματιστής τόνιζε άλλωστε ότι ξαναέγραψε ο ίδιος τα δύο κείμενα, γιατί, όπως αυτό που κυρίως τον ενδιέφερε ήταν να δει ποιες ήταν οι εντυπώσεις των υποκειμένων για τα δύο αυτά κείμενα, θέλησε να αποφύγει πιθανές επιδράσεις του τρόπου γραψίματος, στη γνώμη που θα σχημάτιζαν. Θελήσαμε μ' αυτόν τον τρόπο να βεβαιωθούμε ότι τα δύο κείμενα εξέφραζαν ακριβώς την ίδια σταθερότητα συμπεριφοράς, συνθήκη που προηγούμενες έρευνες έδειξαν ότι είναι πρωταρχικής σημασίας.

Για να εισαγάγουμε τα δύο διαφορετικά είδη διαπραγμάτευσης των συγκρούσεων, παρεβάλαμε σε κάθε κείμενο (με κεφαλαία) ορισμένα σλόγκαν που αντιστοιχούσαν στο ένα ή στο άλλο είδος διαπραγμάτευσης. Κάθε παράγραφος είχε έτσι και το δικό της ευλύγιστο ή άκαμπτο (σύμφωνα με την πειραματική συνθήκη) σλόγκαν. Για παράδειγμα, το *ευλύγιστο* σλόγκαν πρότεινε: «Πρέπει να υποχρεώσουμε τις βιομηχανίες αυτοκινήτων να κατασκευάζουν τα αυτοκίνητα με αντι-μολυντικά φίλτρα». Αντίθετα το *άκαμπτο* σλόγκαν έλεγε ότι: «Πρέπει να κλείσουμε όλες τις βιομηχανίες που δεν σέβονται τα μέτρα εναντίον της μόλυνσης του περιβάλλοντος». Μ' αυτόν τον τρόπο, τα υποκείμενα διάβαζαν σε όλες τις πειραματικές συνθήκες τα ίδια ακριβώς κείμενα. Το μόνο που άλλαζε ήταν η ακρότητα των μέτρων που πρότεινε η μειονότητα για να λυθεί το πρόβλημα της μόλυνσης. Για άλλη μια φορά, αυτός ο πειραματικός χειρισμός της ευλυγισίας ή ακαμψίας στη διαπραγμάτευση των συγκρούσεων, μας έδινε τη σιγουριά ότι κατά τα άλλα, όλα τα κείμενα είχαν την ίδια ακριβώς σταθερότητα στη συμπεριφορά και την επιχειρηματολογία τους.

Αμέσως μετά την ανάγνωση των δύο κειμένων, τα υποκείμενα έδιναν μια περιγραφή για καθεμιά από τις δύο μειονότητες, χρησιμοποιώντας σαράντα επίθετα: δέκα αντιστοιχούσαν σε μια σταθερή συμπεριφορά, δέκα σε μια ασταθή συμπεριφορά, ενώ τα υπόλοιπα (δέκα και δέκα) περιέγραφαν το βαθμό ευλυγισίας ή ακαμψίας της πηγής επιρροής. Στη μέτρηση αυτή, τα υποκείμενα έπρεπε να διαλέξουν κάθε φορά τα επίθετα που θεωρούσαν ότι αντιστοιχούσαν περισσότερο σε καθεμιά από τις δύο μειονότητες.

Τρίτη φάση: Αμέσως μετά, ο πειραματιστής μάζευε τα κείμενα των δύο μειονοτήτων, καθώς και τη μέτρηση της εικόνας που είχαν συμπληρώσει τα υποκείμενα, και τους ζητούσε να απαντήσουν για τελευταία φορά στο ερωτηματολόγιο που είχαν συμπληρώσει κατά την πρώτη φάση του πειράματος. Για να δικαιολογήσει αυτή τη φάση, ο πειραματιστής εξηγούσε ότι σε προηγούμενες εργασίες του πάνω στις σφυγμομετρήσεις της κοινής γνώμης, είχε παρατηρήσει ότι όταν κανείς διάβαζε ένα κείμενο πάνω σε κάποιο θέμα, μετά είχε πολλές φορές σαφέστερες αντιλήψεις, πάνω στο θέμα αυτό.

2) Αποτελέσματα

Η κοινωνική επιρροή

Η μέση τιμή των απόψεων που είχαν τα υποκείμενα για το πρόβλημα της μόλυνσης της ατμόσφαιρας στο πρώτο ερωτηματολόγιο, ήταν 2,82 για τις άμεσες, και 2,94 για τις έμμεσες προτάσεις (σε μια κλίμακα 7 σημείων όπου 1 = συμφωνία και 7 = διαφωνία). Είχαν δηλαδή την τάση να δέχονται όλες τις προτάσεις του ερωτηματολογίου: ενοχοποιούσαν, με άλλα λόγια, τόσο τις βιομηχανίες όσο και τα άτομα. Βλέπουμε δηλαδή ότι το δείγμα του πειράματός μας δεν είχε πολύ σαφή αντίληψη επί του θέματος: χωρίς να απαρνιέται ολοκληρωτικά την άποψη της μειονότητας, συμμεριζόταν σε μεγάλο βαθμό και την «επίσημη» αντίληψη της πλειοψηφίας.

Κατά πόσο λοιπόν οι διάφορες πειραματικές μας συνθήκες επέδρασαν πάνω στη γνώμη των υποκειμένων μας; Οι μέσες τιμές της αλλαγής της γνώμης τους δίνονται στον Πίνακα 1, και για τις δύο κατηγορίες (άμεσες ή έμμεσες) προτάσεων του ερωτηματολογίου: εκφράζονται σε μια κλίμακα επτά σημείων, και τα πρόσημα που μπαίνουν μπροστά απεικονίζουν τον θετικό ή αρνητικό χαρακτήρα της επιρροής που άσκησαν πάνω τους οι μειονότητες.

Η ανάλυση παραλλακτικότητας δείχνει καταρχήν ότι η μεταβλητή «ευλογισία ή ακαμψία» στη διαπραγμάτευση επηρεάστηκε στατιστικώς σημαντικά ($F 1/68:4,422$, επ. εμπ. < 0,05): όταν δηλαδή δύο άκαμπτες μειονότητες ασκούν ταυτόχρονα την επιρροή τους, επηρεάζουν περισσότερο τη γνώμη της σιωπηρής πλειοψηφίας από τις μειονότητες που δείχνονται πιο ευλύγιστες στη διαπραγμάτευση των συγκρούσεων. Όχι μόνο το φαινόμενο που συνήθως συνοδεύει την ακαμψία διαπραγμάτευσης εξαφανίζεται, αλλά επιπλέον στην περίπτωση αυτή έχει αντιστραφεί. Φαίνεται δηλαδή ότι το γεγονός και μόνο ότι δύο μειονότητες ασκούν ταυτόχρονα την επιρροή τους, εξαλείφει τη διαφοροποίηση, ως προς τον αντίχτυπο των δύο ειδών διαπραγμάτευσης (Mugny και Papastamou, 1980). Όταν όμως επιπλέον τα υποκείμενα γνωρίζουν την ακριβή φύση των σχέσεων που υπάρχουν ανάμεσα στις δύο αυτές μειονότητες, η ακαμψία διαπραγμάτευσης είναι σε θέση να αυξήσει σημαντικά την επιρροή τους, πολύ περισσότερο από την ευλογισία.

Το γεγονός ότι η δεύτερη μεταβλητή μας δεν επηρεάστηκε στατιστικώς σημαντικά ($F 1/68:0,479$) αφήνει να εννοηθεί ότι η ακριβής σχέση ανάμεσα στις δύο μειονότητες (η συνεργασία δηλαδή ή ο ανταγωνισμός) δεν επεμβαίνει καθοριστικά στη λειτουργία του μηχανισμού διαπραγμάτευσης των συγκρούσεων.

Η αποσύνθεση της αλληλεπίδρασης των δύο ανεξάρτητων μεταβλητών μας δείχνει όμως, ότι τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά. Ενώ δηλαδή σε περί-

πτωση ανταγωνισμού των δύο μειονοτήτων, το είδος της διαπραγμάτευσης δεν επιδρά στην επιρροή που ασκούν πάνω στη σιωπηρή πλειοψηφία (F 1/68:0,923), δεν συμβαίνει το ίδιο όταν οι μειονότητες συνεργάζονται μεταξύ τους: μια από κοινού ακαμψία στη διαπραγμάτευση των συγκρούσεων έχει θετικότερα αποτελέσματα από τον αντίτυπο δύο ευλύγιστων μειονοτήτων (F 1/68:6,183, επ. εμπ.< 0,01). Η συνεργασία δύο μειονοτήτων απαιτεί, με άλλα λόγια, μια άκαμπτη συμπεριφορά, αντίθετα με την περίπτωση δύο ανταγωνιστικών μειονοτήτων, όπου η φύση της σχέσης που διατηρούν μεταξύ τους δεν φαίνεται να παίζει κανένα ρόλο στην εξέλιξη της διαδικασίας κοινωνικής επιρροής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Μέσες τιμές της αλλαγής γνώμης των υποκειμένων μεταξύ του πρώτου και δεύτερου ερωτηματολογίου, στις άμεσες και έμμεσες προτάσεις.

Το πρόσημο + δηλώνει θετική, και το πρόσημο - αρνητική κοινωνική επιρροή απ' τις μειονότητες.

Οι δείκτες κοινωνικής επιρροής αναφέρονται σε μια κλίμακα 7 σημείων

Πειραματικές συνθήκες	Είδος των προτάσεων			
	Άμεσες	Έμμεσες	Σύνολο	
Ευλυγισία και συνεργασία	-0,316	+0,201	-0,058	
Ευλυγισία και ανταγωνισμός	+0,028	+0,250	+0,139	
Ακαμψία και συνεργασία	-0,014	+0,667	+0,327	
Ακαμψία και ανταγωνισμός	+0,083	+0,556	+0,320	
<i>Ανάλυση παραλλακτικότητας στην κοινωνική επιρροή των μειονοτήτων</i>				
Πηγή της παραλλαγής	β.ε.	μέσο τετράγωνο	F	επ. εμπ.
Μεταξύ των υποκειμένων	71	2990,326		
A (ευλυγισία-ακαμψία)	1	180,007	4,422	0,05
B (συνεργασία-ανταγωνισμός)	1	19,507	0,479	-
A × B	1	22,562	0,554	-
Σφάλμα μεταξύ των υποκειμένων	68	40,709		
Εντός των υποκειμένων	72	3880,5000		
Γ (άμεσες-έμμεσες προτάσεις)	1	510,007	10,481	0,005
A × Γ	1	25,840	0,531	-
B × Γ	1	35,007	0,719	-
A × B × Γ	1	0,840	0,017	-
Σφάλμα εντός των υποκειμένων	68	48,659		

Η ανάλυση παραλλακτικότητας βγάζει στο φως άλλο ένα αποτέλεσμα που επιβεβαιώνει ένα γνωστό από προηγούμενα πειράματα φαινόμενο (Mug-

ny και Papastamou, 1975-1976· 1980· Papastamou, Mugny και Kaiser, 1980): η κοινωνική επιρροή των μειονοτήτων είναι εντονότερη σε έμμεσο παρά σε άμεσο επίπεδο (F 1/68:10,481, επ. εμπ. < 0,005). Πράγμα που σημαίνει ότι ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της επιρροής των μειονοτήτων είναι η ικανότητά τους να επηρεάζουν κυρίως έμμεσα τη σιωπηρή πλειοψηφία, όταν δηλαδή η αποδοχή των θέσεων που έρχονται σε ρήξη με την άρχουσα ιδεολογία δεν σημαίνει για τα υποκείμενα μια ταύτιση με τις μειονότητες που τις υποστηρίζουν. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνει άλλωστε την άποψη του Moscovici (1980), σύμφωνα με την οποία η δύναμη των ενεργών μειονοτήτων έγκειται κυρίως στο γεγονός ότι είναι σε θέση να μεταβάλλουν τον κώδικα αξιών της σιωπηρής πλειοψηφίας και να προκαλέσουν έτσι ένα πραγματικό φαινόμενο «αλλαξοπιστίας», σε αντιπαράθεση με την πλειοψηφία που περιορίζεται συνήθως σε μια απλή υποταγή των μελών της στις νόρμες που προσβύει.

Το ερώτημα που μπαίνει τώρα είναι κατά πόσο αυτά τα δύο είδη κοινωνικής επιρροής αλληλεπιδρούν με τις ανεξάρτητες μεταβλητές μας. Παρά το γεγονός ότι η αλληλεπίδραση αυτή δεν είναι στατιστικώς σημαντική (F 1/68: 0,017), η αποσύνθεσή της φανερώνει ότι αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές όσον αφορά την άμεση κοινωνική επιρροή (F 1/68:0,714). Αντίθετα, οι δύο ανεξάρτητες μεταβλητές μας τείνουν να επηρεάσουν στατιστικώς σημαντικά (F 1/68:3,748, επ. εμπ. < 0,10) την έμμεση επιρροή που ασκούν οι μειονότητες πάνω στη γνώμη της σιωπηρής πλειοψηφίας. Φαίνεται δηλαδή απ' τη μια ότι οι μειονότητες που διατηρούν μια ανταγωνιστική σχέση μεταξύ τους επηρεάζουν περισσότερο απ' αυτές που συνεργάζονται· αλλά κυρίως, ότι η «υπεροχή» των άκαμπτων μειονοτήτων σε σχέση με τις μειονότητες που δείχνονται πιο ευλύγιστες στις διαπραγματεύσεις τους (όταν και μόνο όταν συνεργάζονται μεταξύ τους) επιβεβαιώνεται στο έμμεσο αυτό επίπεδο επιρροής. Τέλος, βλέπουμε ότι η ακαμψία στη διαπραγμάτευση των συγκρούσεων προκαλεί γενικά μια σημαντικότερη έμμεση επιρροή από την πιο ευλύγιστη διαπραγμάτευση.

Αυτό το φαινόμενο φαίνεται να επιβεβαιώνεται άλλωστε όταν υπολογίσουμε τοτέστ T του student πάνω στην αλλαγή της γνώμης των υποκειμένων από το πρώτο στο δεύτερο ερωτηματολόγιο.

Οι μόνες δηλαδή πειραματικές συνθήκες που προκαλούν στατιστικώς μια σημαντική θετική έμμεση επιρροή είναι όταν οι μειονότητες δείχνονται άκαμπτες στις διαπραγματεύσεις τους με τη σιωπηρή πλειοψηφία. Όχι μόνο δηλαδή επηρεάζουν θετικότερα τη γνώμη των υποκειμένων απ' ό,τι οι ευλύγιστες μειονότητες, αλλά επιπλέον είναι και οι μόνες που οδηγούν «πραγματικά» τα μέλη της σιωπηρής πλειοψηφίας να αποδεχτούν έμμεσα τις θέσεις τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Τέστ T του student για την αλλαγή της γνώμης των υποκειμένων μεταξύ του πρώτου και δεύτερου ερωτηματολογίου. Οι τιμές αντιστοιχούν σε ένα T_{17}

Πειραματικές συνθήκες	Είδος των προτάσεων	
	Άμεσες	Έμμεσες
Ευλυγισία και συνεργασία	-1,867*	+0,923
Ευλυγισία και ανταγωνισμός	+0,136	+1,094
Ακαμψία και συνεργασία	-0,072	+3,238**
Ακαμψία και ανταγωνισμός	+0,519	+2,900**

* στατιστικώς σημαντική διαφορά, επ. εμπ. 0,05 για μονοσκελή υπόθεση
 ** στατιστικώς σημαντική διαφορά, επ. εμπ. 0,005 για μονοσκελή υπόθεση

Αναφερόμενοι στον ίδιο πάντα Πίνακα, βλέπουμε ακόμα ένα άλλο φαινόμενο που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον: όταν δύο μειονότητες συνεργάζονται μεταξύ τους και διαπραγματεύονται με τρόπο ευλύγιστο τις συγκρούσεις που προκάλεσε η σταθερότητα της συμπεριφοράς τους, έχουν έναν στατιστικώς σημαντικό αρνητικό αντίκτυπο στη γνώμη των υποκειμένων (επ. εμπ. < 0,05). Όχι μόνο η ευλυγισία διαπραγμάτευσης δεν αποτελεί «αλάθητη» τακτική στην απόπειρα κοινωνικής επιρροής από τις μειονότητες αλλά κάτω από ορισμένες περιστάσεις μπορεί να εγείρει αξεπέραστα εμπόδια στη διάδοση μιας καινοτομίας.

Ποιοί είναι λοιπόν οι μηχανισμοί που προκάλεσαν αυτή την αλλαγή στη λειτουργία της διαπραγμάτευσης των συγκρούσεων; Γνωρίζουμε ήδη ότι η απεικόνιση της μειονότητας δεν επεμβαίνει αυτή καθ' εαυτήν στη διαδικασία κοινωνικής επιρροής (κυρίως όταν δύο μειονότητες ασκούν ταυτόχρονα την επιρροή τους), αλλά ότι η ανέλιξη της κοινωνικής αλληλεπίδρασης διευθετείται από τις διαφορετικές σημασίες που μπορεί να πάρει σε συνάρτηση με τις κοινωνικές περιστάσεις που χαρακτηρίζουν τη διαδικασία αυτή. Τι συνέβη σ' αυτό το πείραμα; Βρισκόμαστε μπροστά στην ίδια κοινωνιοψυχολογική διεργασία, ή το γεγονός ότι τα υποκείμενα γνωρίζουν τις σχέσεις που διατηρούν μεταξύ τους οι μειονότητες μετέβαλλε τη συσχέτιση της εικόνας με την επιρροή των μειονοτήτων;

Η εικόνα των μειονοτήτων

Ο Πίνακας 3 δίνει τις μέσες τιμές του δείκτη της σταθερότητας συμπεριφοράς καθώς και του είδους της διαπραγμάτευσης, έτσι όπως έγιναν αντιληπτές από τα υποκείμενα.

Η ανάλυση παραλλακτικότητας αναφορικά με τη σταθερότητα συμπερι-

φοράς δείχνει ότι δεν επηρεάστηκαν στατιστικώς σημαντικά οι δύο ανεξάρτητες μεταβλητές μας. Ανεξάρτητα δηλαδή από τον πειραματικό χειρισμό, τα υποκείμενα θεώρησαν εξίσου σταθερές στη συμπεριφορά τους τις μειονότητες, είτε αυτές δείχνονταν άκαμπτες ή ευλύγιστες στις διαπραγματεύσεις τους, είτε συνενεργάζονταν ή όχι μεταξύ τους. Το γεγονός ότι δεν υπάρχει καμιά διαφορά μεταξύ των τεσσάρων πειραματικών συνθηκών, δεν μας επιτρέπει λοιπόν να αποδώσουμε την επιρροή που άσκησαν οι μειονότητες σε μια κάποια διαφοροποιημένη απεικόνιση της σταθερότητας στη συμπεριφορά τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

*Απεικόνιση των μειονοτήτων: μέσες τιμές σταθερότητας μείον την ασάθθεια (Σ-Ασ) και της ευλυγισίας μείον την ακαμψία (Ε-Ακ)
Οι μέσες αυτές τιμές αναφέρονται και στις δύο μειονότητες*

Πειραματικές συνθήκες	Απεικόνιση των μειονοτήτων	
	Σ-Ασ	Ε-Ακ
Ευλυγισία και συνεργασία	+3,611	+3,611
Ευλυγισία και ανταγωνισμός	+5,750	+4,334
Ακαμψία και συνεργασία	+4,750	+2,167
Ακαμψία και ανταγωνισμός	+4,528	+1,084

<i>Ανάλυση παραλλακτικότητας στη διάσταση σταθερότητας της εικόνας των μειονοτήτων</i>				
<i>Πηγή της παραλλαγής</i>	<i>β.ε.</i>	<i>μέσο τετράγωνο</i>	<i>F</i>	<i>επ.εμπ.</i>
μεταξύ των υποκειμένων	71	4123,653		
A (ευλυγισία-ακαμψία)	1	0,002		—
B (συνεργασία-ανταγωνισμός)	1	66,125	1,136	—
A × B	1	100,347	1,724	—
Σφάλμα μεταξύ των υποκειμένων	68	58,192		
<i>Ανάλυση παραλλακτικότητας στη διάσταση ακαμψίας της εικόνας των μειονοτήτων</i>				
<i>Πηγή της παραλλαγής</i>	<i>β.ε.</i>	<i>μέσο τετράγωνο</i>	<i>F</i>	<i>επ.εμπ.</i>
μεταξύ των υποκειμένων	71	3547,319		
A (ευλυγισία-ακαμψία)	1	396,681	8,731	0,005
B (συνεργασία-ανταγωνισμός)	1	2,347	0,052	—
A × B	1	58,681	1,292	—
Σφάλμα μεταξύ των υποκειμένων	68	45,346		

Η ανάλυση παραλλακτικότητας της εικόνας που αναφέρεται στη διάσταση «ακαμψία-ευλυγισία», δείχνει αντίθετα ότι οι ευλύγιστες μειονότητες έχουν

μια θετικότερη απεικόνιση απ' αυτήν που προκαλούν οι άκαμπτες μειονότητες (F 1/68:8,731, έπ. εμπ. < 0,005). Φαίνεται δηλαδή ότι ο πειραματικός χειρισμός αυτής της μεταβλητής επέτρεψε την «ορθή» αντίληψη της από τα υποκείμενα. Το γεγονός ότι η διάσταση της ακαμψίας δεν επηρέασε στατιστικώς σημαντικά την εικόνα της μεταβλητής «συνεργασία-ανταγωνισμός» πιστοποιεί τέλος ότι οι διαφορές της επιρροής που άσκησαν οι μειονότητες σε αυτές τις πειραματικές συνθήκες, δεν είναι απλή συνάρτηση της απεικόνισης αυτής της διάστασης.

Αντίθετα, παρά το γεγονός ότι η ακαμψία διαπραγμάτευσης έγινε αντιληπτή «ορθώς» από τα υποκείμενα, οι άκαμπτες μειονότητες άσκησαν σημαντικότερη επιρροή από τις μειονότητες που φάνηκαν πιο ευλύγιστες στις διαπραγματεύσεις τους. Πράγμα που σημαίνει ότι αν η εικόνα που σχηματίζουν τα υποκείμενα για τις μειονότητες, επεμβαίνει στην αλληλεπίδραση της πηγής επιρροής με τη σιωπηρή πλειοψηφία, η επέμβαση αυτή δεν είναι απλή απόρροια μιας συσχέτισης του αντίχτυπου των μειονοτήτων με την απεικόνισή τους.

Οι συσχετίσεις που υπολογίσαμε μεταξύ της επιρροής και της εικόνας τείνουν να επιβεβαιώσουν αυτή την άποψη. Βλέπουμε δηλαδή ότι δεν υπάρχουν συστηματικές συσχετίσεις ανάμεσα σ' αυτές τις δύο μετρήσεις· πράγμα που υποστηρίζει τη σχετική αποδέσμευση της κοινωνικής επιρροής των μειονοτήτων από την εικόνα αυτή καθ' εαυτήν που σχηματίζουν γι' αυτές τα μέλη της σιωπηρής πλειοψηφίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Συντελεστές συσχέτισης (R_{BP}) της αλλαγής γνώμης των υποκειμένων μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου ερωτηματολογίου, με τις διαστάσεις Σ-Ασ και Ε-Ακ της εικόνας που σχημάτισαν τα υποκείμενα για τις μειονότητες, καθώς και μεταξύ των δύο αυτών διαστάσεων της εικόνας

Πειραματικές συνθήκες	Άμεσες προτάσεις		Έμμεσες προτάσεις	
	με Σ-Ασ	με Ε-Ακ	με Σ-Ασ	με Ε-Ακ
Ευλυγισία και συνεργασία	+0,118	-0,020	+0,822**	+0,216
Ευλυγισία και ανταγωνισμός	+0,225	-0,373	+0,168	-0,167
Ακαμψία και συνεργασία	0,028	-0,134	+0,084	-0,160
Ακαμψία και ανταγωνισμός	0,395	-0,385	+0,008	+0,141
<i>Πειραματικές συνθήκες</i>	<i>Σ-Ασ με Ε-Ακ</i>			
Ευλυγισία και συνεργασία	+0,551*			
Ευλυγισία και ανταγωνισμός	+0,147			
Ακαμψία και συνεργασία	+0,789**			
Ακαμψία και ανταγωνισμός	+0,799**			

* στατιστικώς σημαντική συσχέτιση, έπ. εμπ. 0,01

** στατιστικώς σημαντική συσχέτιση, έπ. εμπ. 0,001

Οι στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις, που εμφανίζονται μεταξύ των διαστάσεων «σταθερότητα» και «ακαμψία» τονίζει, αντίθετα, ότι αυτό που παρεμβαίνει καθοριστικά είναι η *σημασία* (σε συνάρτηση με τις κοινωνικές περιστάσεις) που παίρνει η εικόνα αυτή για τα υποκείμενα. Βλέπουμε δηλαδή ότι, κατά κανόνα, όσο περισσότερο γίνεται αντιληπτή η σταθερότητα συμπεριφοράς των μειονοτήτων, τόσο περισσότερο τα υποκείμενα τις θεωρούν άκαμπτες στη συμπεριφορά τους. Ή, μάλλον, η αντίληψη της ακαμψίας στη διαπραγμάτευση των συγκρούσεων παίρνει την όψη (κυρίως όταν οι μειονότητες είναι πράγματι άκαμπτες) μιας ιδιαίτερα σταθερής συμπεριφοράς. Πράγμα που μπορεί να εξηγήσει, σε τελευταία ανάλυση (παρά το γεγονός ότι η απεικόνιση αυτή καθ' εαυτήν της σταθερότητας δεν διαφοροποιεί τις πειραματικές συνθήκες), γιατί οι άκαμπτες μειονότητες επηρεάζουν περισσότερο από τις ευλύγιστες τη γνώμη της σιωπηρής πλειοψηφίας.

Η συσχέτιση τέλος που εμφανίζεται στη συνθήκη «ευλυγισία και συνεργασία» μεταξύ των δύο αυτών διαστάσεων της εικόνας των μειονοτήτων, εκεί δηλαδή ακριβώς όπου η επιρροή των μειονοτήτων γίνεται σαφώς αρνητική, δείχνει πως η διάσταση της ακαμψίας δεν προσλαμβάνει την επίφαση της σταθερότητας· στην περίπτωση αυτή γίνεται ακριβώς το αντίθετο: η σταθερότητα συμπεριφοράς παίρνει την όψη μιας ακαμψίας στη διαπραγμάτευση.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα πειραματικά ευρήματα αυτής της έρευνας επιβεβαιώνουν λοιπόν, σε πολλά σημεία, την ιδιομορφία της κοινωνικής επιρροής των μειονοτήτων. Καταρχήν, οι μειονότητες ασκούν *έμμεση* κυρίως επιρροή, όταν δηλαδή η αποδοχή από τη σιωπηρή πλειοψηφία δεν υπονοεί αναγκαστικά μια «ταύτιση» των μελών της με τις μειονότητες. Από τη στιγμή αντίθετα που κάθε συμφωνία με τα κείμενα που εκφράζουν τις απόψεις των μειονοτήτων (η αποδοχή, με άλλα λόγια, των άμεσων προτάσεων του ερωτηματολογίου) οδηγεί στην αντίληψη ότι υπάρχει αυτός ο κίνδυνος ταύτισης, τα υποκείμενα αρνούνται κατηγορηματικά να ενστερνιστούν αυτές τις θέσεις. Είδαμε άλλωστε ότι η ακαμψία στη διαπραγμάτευση των συγκρούσεων, όταν δηλαδή δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία για τον περιθωριακό χαρακτήρα των απόψεων που υποστηρίζουν οι μειονότητες (βλ. σχετικά μ' αυτήν την «περιθωριοποίηση» της ακαμψίας, Papastamou, 1982), εντείνει ιδιαίτερα αυτό το φαινόμενο της διάστασης μεταξύ της άμεσης και έμμεσης επιρροής.

Ερχόμαστε τώρα στο φαινόμενο της πολύπλοκης σχέσης που υπάρχει

ανάμεσα στην κοινωνική επιρροή των μειονοτήτων και την εικόνα που σχηματίζουν γι' αυτές τα υποκείμενα. Το πείραμα αυτό δείχνει, λοιπόν, όπως το είχαμε ήδη παρατηρήσει (Mugny και Papastamou, 1980), ότι όταν δύο μειονότητες ασκούν ταυτόχρονα την κοινωνική τους επιρροή, υποστηρίζουν παρεμφερείς απόψεις και προβαίνουν σε πανομοιότυπες διαπραγματεύσεις, τα μέλη της σιωπηρής πλειοψηφίας που έρχονται σε σύγκρουση (έστω και συμβολική) μαζί τους δεν αναφέρονται στην εικόνα που έχουν σχηματίσει γι' αυτές, δεν «ερμηνεύουν» την καινοτομία κι επηρεάζονται εξίσου, αν όχι περισσότερο, από τις «άκαμπτες» μειονότητες. Στο πείραμα άλλωστε αυτό γίνεται ακόμα πιο έντονη η «ανεξαρτησία» της επιρροής που ασκούν οι μειονότητες από τις κοινωνικές τους παραστάσεις: βλέπουμε δηλαδή ότι όσο πιο άκαμπτες είναι οι μειονότητες, τόσο μεγαλύτερη είναι και η επιρροή τους παρά το γεγονός ότι η ακαμψία εξακολουθεί να συνοδεύεται από ιδιαίτερα αρνητικά κοινωνικά στερεότυπα). Το πειραματικό εύρημα άλλωστε, σύμφωνα με το οποίο η «συνεργασία» των μειονοτήτων φαίνεται να «απαιτεί» κατά κάποιον τρόπο μια τέτοια ακαμψία στις σχέσεις τους με τη σιωπηρή πλειοψηφία, αφήνει να εννοηθεί (υπόθεση που επιβεβαιώνεται από τις συσχετίσεις που υπολογίσαμε ανάμεσα στις δύο διαστάσεις της εικόνας), ότι σ' αυτή την περίπτωση η άκαμπτη διαπραγμάτευση μετατρέπεται σε σταθερή συμπεριφορά.

Καταλήγουμε έτσι στο συμπέρασμα ότι η ευλυγισία στη διαπραγμάτευση των συγκρούσεων δεν αποτελεί κατά κανένα τρόπο «αλάθητη» στρατηγική κοινωνικής επιρροής για τις μειονότητες: όπως και ότι η σταθερότητα στη συμπεριφορά τους δεν είναι αναγκαστικά, και πάντα, η μόνη τους δυνατότητα να διαδώσουν τις κοινωνικές τους αξίες και νόρμες. Αυτό που προέχει πάνω απ' όλα, και είναι κάτι που δεν πρέπει να αμελούμε στις αναλύσεις αυτών των φαινομένων, αν θέλουμε να κατανοήσουμε την πολυσύνθετη λειτουργία τους, είναι οι κοινωνιοψυχολογικοί μηχανισμοί που προσδίδουν έναν διαφοροποιημένο φωτισμό στη μια ή στην άλλη συμπεριφορά των μειονοτήτων, και κατ' επέκταση οι κοινωνικές περιστάσεις που κινητοποιούν, μεταβάλλουν ή αδρανοποιούν αυτούς τους μηχανισμούς.

Πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι σ' αυτό το πείραμα, η αναστροφή της αποτελεσματικότητας των δύο ειδών διαπραγμάτευσης, φαίνεται να οφείλεται στο γεγονός ότι τα υποκείμενα είχαν σαφή γνώση των σχέσεων που διατηρούσαν μεταξύ τους οι μειονότητες. Πράγμα που μας κάνει να πιστεύουμε ότι εμποδίσαμε έτσι, έμμεσα, τους μηχανισμούς «ψυχολογικοποίησης» να επέμβουν στην κοινωνική αλληλεπίδραση, εξουδετερώνοντας μ' αυτόν τον τρόπο την ανασταλτική τους δράση: καθορίζοντας επακριβώς τις ανταγωνιστικές ή μη σχέσεις της μιας μειονότητας με την άλλη, δώσαμε στα υποκείμενα προκαθορισμένο πλαίσιο αναφοράς: τα εμποδίσαμε, με άλλα λόγια, να προσφύγουν σε «ψυχολογικές» ερμηνείες της συμπεριφοράς της πηγής κοι-

ωνικής επιρροής, πράγμα που, όπως ξέρούμε (Papastamou, Mugny και Kaiser, 1980), είναι η συνηθισμένη αντίδραση της σιωπηρής πλειοψηφίας κάθε φορά που οι μειονότητες σταματάνε το διάλογο μαζί της.

Φαίνεται λοιπόν για μια ακόμη φορά, ότι η κατανόηση των πολυσύνθετων φαινομένων της κοινωνικής επιρροής περνάει σε τελευταία ανάλυση από τη συστηματική διερεύνηση του μηχανισμού ψυχολογικοποίησης. Της τάσης δηλαδή όσων συμμερίζονται εν μέρει για τον ένα ή άλλο λόγο την άρχουσα ιδεολογία, να «ψυχολογούν» καθέτι που ξεφεύγει από το συνηθισμένο και σπάει τη μονοτονία, αλλά και την ισορροπία της ομαλής λειτουργίας του κοινωνικού συνόλου.

Αν τέλος εγκαταλείψουμε για λίγο το «αποστειρωμένο» λεξιλόγιο και σκεπτικό του πειραματισμού (στο κάτω-κάτω της γραφής η επιστήμη κάνει συνέχεια αφαίρεση της κοινωνικής, πολιτικής και ιστορικής πραγματικότητας), κι αναφερθούμε άμεσα σ' αυτήν ακριβώς την πραγματικότητα που υποτίθεται ότι μελετάμε, τα πράγματα γίνονται πολύ πιο απλά και διαυγή.

Η μόνη λύση για τις μειονότητες, που οι κοινωνικές συνθήκες, οι περιστάσεις και οι καθημερινές πιέσεις αναγκάζουν πολλές φορές να φτάνουν το σκεπτικό τους στα άκρα, να αμφισβητούν τις υποδείξεις της «κοινής» λογικής, να αρνούνται τον πολυδοκισμασμένο «δρόμο της καμήλας» και να έρχονται σε πλήρη ρήξη με την εξουσία, αλλά και με όσους θεωρούν φρονιμότερο να «μιμούνται» από το να καινοτομούν (Tarde, 1895), ο μόνος δρόμος που απομένει στις μειονότητες αυτές, που δεν έχουν ούτε την εξουσία ούτε το κύρος να επιβάλλουν τη γνώμη τους, και που ο συσχετισμός δυνάμεων στρέφεται εναντίον τους, είναι να εγκαταλείψουν τα παρασκήνια, να αναλάβουν την ευθύνη της διαφωνίας τους, και να δηλώσουν τη φύση της διαφοράς τους. Αλλιώς, θα «ψυχολογικοποιηθούν», θα «περιθωριοποιηθούν» και θα πάντουν να αντιπροσωπεύουν στα μάτια της σιωπηρής πλειοψηφίας (προτού να το έχουν καλά-καλά πετύχει) μια εναλλακτική λύση στην άρχουσα τάξη και ιδεολογία.

Στο κάτω-κάτω, όπως λέει και ο Moscovici (1981), καλύτερα να είσαι, παρά να σε υποψιάζονται ότι είσαι επικίνδυνος...

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Allport G. (1924), *Social Psychology*, Βοστώνη, Houghton Mifflin.
Asch S.E. (1951), «Effects of Group Pressure upon the Modification and Distortion of Judgment» στο Guetzkow H. (επιμ.), *Groups, Leadership and Men*, Pittsburgh, Carnegie Press.
Back K.W. και Davis K.E. (1965), «Some Personal and Situational Factors Relevant to the Consistency and Prediction of Conformity Behavior», *Sociometry*, 28, 227-240.

- Bales R.F. (1955), «Adaptive and Integrative Changes as Sources of Strain in Social Systems» στο Hare A.P., Borgata E.F. και Bales R.F. (επιμ.), *Small Groups: Studies in Social Interaction*, Νέα Υόρκη, Knopf, 127-131.
- Bonacich P. (1972), «Norms and Cohesion as Adaptive Responses to Potential Conflict: An Experimental Study», *Sociometry*, 35, 357-375.
- , (1976), «Secrecy and Solidarity», *Sociometry*, 39, 200-208.
- Crutchfield R.S. (1955), «Conformity and Character», *American Psychologist*, 10, 191-198.
- , (1959), «Personal and Situational Factors in Conformity to a Group Pressure», *Acta Psychologica*, 15, 386-388.
- Doise W. (1978), «Image, Représentations, Idéologies et Expérimentation Psychosociale», *Social Science Information*, 17, 41-69.
- Doise W. και Moscovici S. (1969-70), «Approche et évitement dans des groupes de cohésion différentes», *Bulletin de Psychologie*, 23, 522-525.
- Edwing T.N. (1942), «A study of Certain Factors Involved in Changes of Opinion», *Journal of Social Psychology*, 16, 63-88.
- Faucheux C. και Moscovici S. (1967), «Le style de comportement d'une minorité et son influence sur les réponses d'une majorité», *Bulletin du CERP*, 16, 337-360.
- , (1971), *Psychologie sociale théorique et expérimentale*, Παρίσι, Mouton.
- Festinger L. (1950), Informal Social Communication», *Psychological Review*, 57, 271-282.
- Freedman J.L. και Doob A.N. (1968), *Deviancy: The Psychology of Being Different*, Νέα Υόρκη, Academic Press.
- Harvey O.J. και Consalvi C. (1960), «Status and Conformity to Pressure in Informal Groups», *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60, 182-187.
- Heider F. (1958), *The psychology of Interpersonal Relations*, Νέα Υόρκη, Wiley.
- Hovland C.I., Janis I.L. και Kelley H.H. (1953), *Communication and Persuasion*, New Haven, Yale University Press.
- Jones E. και Davis K. (1965), «The Attribution Process in Person Perception» στο Berkowitz L. (επιμ.), *Advances in Experimental Social Psychology*, τ. 2, 219-266, Νέα Υόρκη, Academic Press.
- Kelley H.H. (1967), «Attribution Theory in Social Psychology» στο Levine L. (επιμ.), *Nebraska Symposium Motivation*, Lincoln University of Nebraska Press.
- Kelman H.C. (1958), «Compliance, Identification and Internalization, three Processes of Attitude Change», *Journal of Conflict Resolution*, 2, 51-60.
- Kelman H.C. και Hovland C.I. (1953), «“Reinstatement” of the Communication Delayed Measurement of Opinion Change», *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 48, 327-335.
- Lemane G., Lasch E. και Ricateau P. (1971-72), «L'influence sociale et les systèmes d'action: les effets d'attraction et de répulsion dans une expérience de normalisation avec l'“allocinétiqne”», *Bulletin de Psychologie*, 25, 482-493.
- Milgram S. (1974), *Soumission à l'autorité*, Παρίσι, Calman-Levy.
- Moscovici S. (1972), «L'homme en interaction: machine à répondre ou machine à inférer» στο Moscovici S. (επιμ.), *Introduction à la psychologie sociale*, τ. 2, 59-81, Παρίσι, Larousse.
- , (1979), *La psychologie des minorités actives*, Παρίσι, Presses Universitaires de France.
- , (1980), «Toward a Theory of Conversion Behavior» στο Berkowitz L. (επιμ.), *Advances in Experimental Social Psychology*, τ. 13, 209-239, Νέα Υόρκη, Academic Press.
- , (1981), *L'âge des foules*, Παρίσι, Fayard.
- Moscovici S., Lage E. και Naffrechoux M. (1969), «Influence of a Consistent Minority on the Responses of a Majority in a Color Perception Task», *Sociometry*, 32, 365-379.
- Moscovici S. και Nève P. (1971), «Studies in Social Influence I: Those Absents are in the Right: Convergence and Polarization of Answers in the Course of a Social Interaction», *European Journal of Social Psychology*, 1-2, 201-214.
- Moscovisi S. και Plon M. (1968), «Choix et autonomie du sujet. La théorie de la “réactance” psychologique», *L'Année Psychologique*, 2, 467-490.

- Moscovici S. και Ricateau P. (1972), «Conformité, minorité et influence sociale» στο Moscovici S. (επιμ.), *Introduction à la psychologie sociale*, τ. 1, 139-191, Παρίσι, Larousse.
- Mugny G. (1974), *Négociations et influence minoritaire*, thèse de doctorat, ronéo, Γενεύη.
- , (1975), «Negotiations, Image of the Other and the Process of Minority Influences», *European Journal of Social Psychology*, 5, 209-228.
- Mugny G. και Papastamou S. (1975-76), «A propos du crédit idiosynchratique chez Hollander: conformisme initial ou négociation?» *Bulletin de Psychologie*, 29, 970-976.
- , (1980), «When Rigidity does not Fail: Individualization and Psychologization as Resistances to the Diffusion of Minority Innovations», *European Journal of Social Psychology*, 10, 43-61.
- Mugny G., Pierrehumbert B. και Zubeil R. (1972-73), «Le style d'interaction comme facteur de l'influence sociale», *Bulletin de Psychologie*, 26, 789-793.
- Papastamou S. (1979), *Stratégies d'influence minoritaire et majoritaire*, thèse de doctorat, miméo, Παρίσι.
- , (1981-82), «Echec à la majorité: le contrôle social, obstacle à l'influence majoritaire», *Bulletin de Psychologie*, 36, 1982-83, 475-487.
- , (1982), «Strategies of Minority and Majority Influences» στο Moscovici S. και Doise W. (επιμ.), *Current Issues in European Social Psychology*, 1, Cambridge, Cambridge University Press.
- Papastamou S. και Mugny G. (1985), «Effets de la psychologisation sur l'influence minoritaire dans den contrates d'originalité et de déviance», *Cahiers de Psychologie Cognitive*, 5, 43-63.
- Papastamou S., Mugny G. και Kaiser C. (1980), «Echec à l'influence minoritaire: la psychologisation», *Recherches de Psychologie Sociale*, 2, 41-56.
- Samelson F. (1975), «Conforming Behavior Under Two Conditions of Conflict in the Cognitive Field», *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 55, 181-187.
- Seccord P.F. και Backman C.W. (1964), *Social Psychology*, Νέα Υόρκη, McGraw Hill.
- Tajfel H. (1972), «La catégorisation sociale» στο Moscovici S. (επιμ.), *Introduction à la psychologie sociale*, 1, 272-302, Παρίσι, Larousse.
- Tarde G. (1895), *Les lois de l'imitation*, Παρίσι, F. Alcan.
- Torrance E.R. (1959), «The Influence of Experienced Members of Small Groups on the Behavior of the inexperienced», *Journal of Social Psychology*, 49, 249-257.
- Walker E.L. και Heyns R.W. (1962), *An Anatomy for Conformity*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- Willis R.H. (1965), «Conformity, Independence and anti-Conformity», *Human Relations*, 18, 373-388.
- Παπαστάμου Σ. (1979β), «Η κοινωνική επιρροή των μειονοτήτων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 36-37, 284-299.
- Παπαστάμου Σ. και Μιούνη Γκ. (1982), *Μειονότητες και Εξουσία*, Αθήνα, εκδ. Αλέτρι.